

DOI: 10.46352/23036974.2025.151

UDK / UDC: 711.4(497.6 Gornje Podrinje)“04/14”

Izvorni naučni rad / Original scientific paper

Primljen / Received: 25. 9. 2025.

Prihvaćen / Accepted: 20. 11. 2025.

ELMEDINA DURANOVIĆ*

Trgovi i stepen urbanizacije na prostoru Gornjeg Podrinja u srednjem vijeku**

Apstrakt

Rad se bavi analizom urbanih karakteristika srednjovjekovnih trgova na području Gornjeg Podrinja, s posebnim osvrtom na Foču, Goražde i Ustikolinu. Na temelju dostupnih izvora i relevantne literature razmatraju se ključni čimbenici urbaniteta, uključujući prostornu organizaciju, prisustvo urbanih elemenata i tok urbanističkog razvoja. Za razliku od drugih gradskih naselja u srednjovjekovnoj Bosni, ovi trgovi odlikovali su se izraženim domaćim karakterom u trgovinskim aktivnostima, što ih čini osobenim u regionalnom kontekstu. Posebnu ulogu u njihovom nastanku i razvoju imala je činjenica da je ovim prostorom prolazio jedan od najznačajnijih karavanskih puteva, uz koji je nastao niz trgovačkih središta – čime su putne komunikacije djelovale kao dinamični prostori urbanizacije. Cilj rada je da se, kroz analizu najrazvijenijih trgova, utvrdi stepen njihove urbanizacije, prikaže prostorna struktura i identifikuju urbani elementi, te ukaže na specifičan, spontani i prirodni tok njihovog urbanističkog razvoja, bez planskog oblikovanja.

Ključne riječi: Gornje Podrinje, srednji vijek, karavanske stanice, trgovi, tipologija, urbanizacija, prostorna organizacija, urbane forme

Abstract

This paper examines the urban characteristics of medieval market settlements in the Gornje Podrinje region, with particular focus on Foča, Goražde, and Ustikolina. Drawing upon available sources and relevant scholarly literature, the study explores key determinants of urbanity, including spatial organization, the presence of urban elements, and the trajectory of urban development. In contrast to other urban settlements in medieval Bosnia, these markets were distinguished by a pronounced local character in their commercial activities, rendering them unique within the regional context. A pivotal factor in

* Elmedina Duranović, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Podgaj 6, 71000 Sarajevo, email: elmedina.duranovic@iis.unsa.ba.

** Rad je nastao u okviru projekta *Srednjovjekovni urbani prostori u Bosni: postanak, razvoj i tipologija*, koji je finansiralo Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo.

their emergence and evolution was the passage of one of the most significant caravan routes through this area, along which a series of trade centers developed—thus positioning travel corridors as dynamic spaces of urbanization. The aim of the paper is to assess the degree of urbanization of the most developed markets, to present their spatial structure and identify urban elements, and to highlight the specific, spontaneous, and organic course of their urban development, devoid of planned design.

Keywords: Gornje Podrinje, Middle Ages, caravan stations, markets, typology, urbanization, spatial organization, urban forms

Uvod

Područje uz gornji tok rijeke Drine, poznato kao Gornje Podrinje, ubraja se među najzanimljivije regije srednjovjekovne Bosne, gdje su se razvijale urbane sredine s osobenim, netipičnim karakteristikama koje odstupaju od klasičnog gradskog modela. Za razliku od utvrđenih gradova poput Bobovca ili Jajca, koji su služili kao politička i vojna sjedišta bosanskih vladara, te rudarskih centara poput Srebrenice, Olova, Fojnice ili Kreševa, čiji je urbani razvoj bio direktno vezan za eksploataciju rudnih bogatstava, Gornje Podrinje je bilo obilježeno razvojem trgovačkih naselja – trgova, koji su, iako bez zidina i formalnog gradskog statusa, igrala ključnu ulogu u ekonomskom, komunikacijskom i kulturnom životu regije.

Gradska naselja u Gornjem Podrinju u srednjem vijeku gotovo bez izuzetka razvijaju se duž važnih karavanskih pravaca koji su povezivali unutrašnjost Balkana s jadranskim gradovima, prvenstveno Dubrovnikom. Riječ je o putu poznatom pod nazivom *via Bosna* ili *via Drina* koji je bio jedan od najznačajnijih i najprometnijih puteva kojim se odvijala karavanska trgovina.¹ Na širem planu,

¹ Na karti srednjovjekovne Bosne, *Via Bosna* se može rekonstruisati kao longitudinalna osovina koja se protezala od juga ka sjeveroistoku, prateći prirodne doline i planinske prevoje. Početna tačka bila je Dubrovnik, važna mediteranska luka, odakle se trgovačka ruta uspinjala prema unutrašnjosti prolazeći kroz Trebinje, Bileću, Cernicu i Gacko. Prelaskom preko planinskog prevoja Čemerno, put je ulazio u visoke planinske predjele, a potom se spuštao u dolinu Sutjeske. Prolazeći pored Tjentišta, nastavljao je dalje prema dolini Drine, gdje se reljef prirodno otvara prema Foči, koja je predstavljala važnu raskrsnicu. Odatle je jedan krak rute nastavljao dolinom Drine prema Goraždu, Višegradu i Srebrenici, dok se drugi uspinjao uz Čehotinu prema Pljevljima (Breznica). U Goraždu se put dalje dijelio: jedan pravac vodio je prema Vrhbosni, prateći dolinu rijeke Prače, dok je drugi nastavljao nizvodno uz Drinu prema rudnim nalazištima u Srebrenici, s tim da se jedan od krakova puta odvajao dolinom Lima. Ova konfiguracija pokazuje da je trasa puta bila pažljivo usmjerena duž riječnih tokova, što je omogućavalo lakši transport robe i olakšano kretanje karavana. Динић 2003, 687–710; Jireček 1951; Шкриванић 1974.

Via Bosna se uklapala u mrežu balkanskih trgovačkih puteva, povezujući se s Carigradskim drumom, čime je omogućavala direktnu vezu između jadranske obale i bizantskog svijeta. Ova mreža puteva bila je ne samo ekonomski, već i politički značajna, jer je omogućavala kontrolu nad prometom robe, ljudi i informacija. To je razlog zbog čega se na ovom pravcu prvo formiraju karavanske stanice, gdje su se ljudi i njihova stoka mogli odmarati na svojim dugim putovanjima. Gotovo da je moguće mapirati duž cijelog ovog puta gradska naselja ili barem otvorene trgove koji su se od karavanskih stanica razvijali do određenog stadija kojeg možemo smatrati urbanim prostorom. Njihova funkcija nije bila samo trgovačka, bila su to i mjesta okupljanja, razmjene ideja i kulturnog stvaranja, što potvrđuje i osnivanje prve štamparije u Bosni upravo u Goraždu početkom XVI stoljeća.²

Istraživanje stepena urbanizacije u Gornjem Podrinju, s fokusom na trgove kao specifičan oblik urbanog prostora, omogućava bolje razumijevanje funkcionalne dinamike prostora koji je bio izvan glavnih političkih i rudarskih centara, ali je, zahvaljujući svojoj ulozi u povezivanju ljudi, roba i ideja, imao ključnu ulogu u oblikovanju ekonomskih tokova i kulturne razmjene. Cilj ovog rada je da analizira karakteristike trgovačkih naselja u Gornjem Podrinju, njihovu ulogu u trgovini i komunikaciji, te da kroz dostupne historijske izvore ponudi uvid u stepen i oblik urbanizacije koji se razvijao mimo klasičnih srednjovjekovnih gradskih formi.

Iako je područje Gornjeg Podrinja bogato arheološkim lokalitetima iz antičkog, ali i srednjovjekovnog perioda, koji nedvosmisleno svjedoče o kontinuitetu naseljenosti, oni nam, u kontekstu odabrane teme, nisu pružili značajnije analitičke uvide. Kada je riječ o materijalnim ostacima, osim stećaka i ruševina utvrđenih gradova, gotovo da nije sačuvano ništa što bi se moglo direktno povezati sa srednjovjekovnim urbanim životom ovog regiona. Nažalost, materijal od kojeg su se gradile objekti/zgrade u ovim, neutvrđenim gradskim naseljima, bili su nedovoljno čvrsti da se sačuvaju tokom godina koje su uslijedile, pa je njihovo arheološko istraživanje gotovo nemoguće. Samim tim, s materijalnim ostacima iz tog perioda ne možemo računati.³ Za istraživanje ovih naselja preostaju nam pisani spomenici koji se najvećim dijelom čuvaju u Državnom arhivu

² Kreševljaković 1920, 1–41; Pejanović 1952, 7–8.

³ Objekti građeni od slabog, nepostojnog materijala i vremenom su sasvim nestali pod zemljom. Izuzetak čine ostaci i sitni komadi grnčarije. Ovi trgovi ne privlače posebnu pažnju arheologa jer smatraju da su vrijeme, ratovi i druge kataklizme uništile najveći broj tragova. Ковачевић-Кочић 1978, 9.

u Dubrovniku. Sačuvana građa raspoređena je nesrazmjerno u odnosu na pojedina razdoblja. Mnogo je više građe iz XV nego iz XIV stoljeća kada nastaju trgovi u Gornjem Podrinju.⁴ Priroda izvora je takva da je informacija o pojedincima, manjim mjestima sve manje što se ide dalje u unutrašnjost, a i sami interes "dubrovačkih pisara" za ova naselja javlja se onog trenutka kada se pojedinci nastanjeni u njima aktiviraju u trgovini. Osim podataka da se na određenom mjestu vrši pretovar robe, najznačajnije podatke pružaju nam notarske knjige zaduženja u kojim nalazimo imena domaćih trgovaca.⁵ Dio kancelarijskih i notarskih spisa iz Državnog arhiva u Dubrovniku do danas je publikovan čime je znatno olakšano istraživanje ove i sličnih tema.⁶

Kada je u pitanju urbana historija srednjovjekovne bosanske države u dosadašnjoj historiografskoj produkciji primat su zauzimali utvrđeni gradovi,⁷ a zatim rudarski centri. Konstantin Josip Jireček je jedan od prvih historičara koji je počeo obradu i proučavanje gradova sa akcentom na njihov privredni razvoj, a uz rudarske centre usput su spominjani i poneki od trgova u Podrinju.⁸ U prvoj polovini XX stoljeća pojavili su se vrijedni radovi Mihaila Dinića koji obrađuju problematiku privrednog razvoja bosanskih gradova u srednjem vijeku.⁹ Posljednje

⁴ Intenzivan razvoj privrede, s posebnim naglaskom na rudarstvo, od sredine XIV stoljeća privukao je značajan broj Dubrovčana. Na pojedinim lokalitetima zadržavali su se kroz duže vremensko razdoblje, te su kao neposredni svjedoci zbivanja ostavili dragocjene zapise o događanjima u tim krajevima. Zahvaljujući tome, u dubrovačkim arhivima sačuvan je iznimno vrijedan korpus podataka, koji nerijetko predstavlja jedine dostupne izvore za proučavanje tih povijesnih okolnosti. Ковачевић-Кojiћ 1978, 70.

⁵ Podaci o domaćim trgovcima rasuti su po različitim arhivskim serijama, što otežava njihovu cjelovitu analizu i sistematizaciju. Među tim izvorima posebno mjesto zauzima serija *Debita Notariae*, koja je najbogatija podacima o domaćim trgovcima, njihovim trgovačkim aktivnostima i ekonomskim odnosima u dubrovačkom kontekstu. Značajne podatke pružaju i serije *Diversa Notariae* i *Diversa Cancellariae*, koje dodatno osvjetljavaju složenu mrežu poslovnih i društvenih odnosa između Dubrovnika i Bosne.

⁶ Objavljivanje ove vrste izvora predstavlja metodološki zahtjevan zadatak. Njihova publikacija do sada se odvijala fragmentarno i u nekoliko talasa. Upravo zbog toga, naročito su dragocjene opsežne zbirke koje je u posljednje vrijeme priredio Esad Kurtović: Kurtović 2017; Kurtović 2019; Kurtović, Peco 2021; Kurtović 2022.

⁷ Interes arheologa bio je prvenstveno usmjeren na srednjovjekovne tvrđave, dok su trgovi, podgrađa, rudnici i rudarska naselja, koji zapravo čine temelj urbanog pejzaža srednjovjekovne Bosne, ostajali na periferiji njihovih istraživačkih nastojanja. Stoga ne iznenađuje što je upravo Bobovac, uz lokalitet Mile, unatoč činjenici da su arheološka istraživanja na njemu provođena još tokom 1960-ih i 1970-ih godina, danas najtemeljitije arheološki istražen grad u Bosni i Hercegovini. Anđelić 1973; Anđelić 1980, 183–247.

⁸ Jireček 1951.

⁹ Mihailo Dinić je u više svojih radova pokazivao kontinuirano interesovanje za problematiku srednjovjekovne trgovine i urbanizacije. Posebno se ističu njegovi prilozi u djelima o dubrovačkoj karavanskoj trgovini i trgu Drijeva, gdje je analizirao trgovačke tokove i značaj pojedinih lokaliteta u širem kontekstu ekonomskih kretanja. U kasnijoj fazi svog naučnog djelovanja, naročito u radu *Za istoriju rudarstva*, Dinić je iznio niz dotad uglavnom nepoznatih podataka o rudarskim naseljima, njihovom razvoju i

značajnije radove o ovoj temi pružila nam je Desanka Kovačević-Kojić, koja je pažnju usmjerila ne samo na rudarske centre, već i trgove koji su se razvijali na putnim pravcima u kojima je dominiralo domaće stanovništvo.¹⁰ Od velike koristi su i brojne studije općeg karaktera u kojima se mogu naći važne informacije za temu o kojoj govorimo. U značajnom broju radova i monografija koje se primarno bave drugim temama, naročito velikaškom porodicom Kosača, Gornjem Podrinju posvećena je znatna pažnja, pri čemu su detaljno prikazane političke, društvene i privredne prilike u oblasti oko rijeke Drine.

Terminološki okvir i izazovi interpretacije

Dostupna arhivska građa nudi nekoliko termina za označavanje naselja u srednjovjekovnoj Bosni, pa tako i u području Gornjeg Podrinja. Međutim, njihova upotreba nije dosljedna niti jednoznačna. Najčešće je upotrebljivan jedan opći izraz *loco*,¹¹ *locum*,¹² kojim se označavaju gradovi, dijelovi gradskih sredina, trgovi, karavanske stanice, pa čak i mjesta za koja nije sasvim jasno da li su uopće bila naseljena u datom periodu. Nešto određeniji su termini *mercato*, *mercatum* (Foča,¹³ Ustikolina,¹⁴) i rjeđe *forum* (Foča,¹⁵ Goražde¹⁶), kojim su obilježavana javna mjesta i trgovi.¹⁷

specifičnostima gradske autonomije. Posebnu pažnju posvetio je Srebrenici, koja je u ovom djelu prvi put sistematski i detaljno obrađena. Njegova istraživanja predstavljaju značajnu prekretnicu u historiografiji srednjovjekovne trgovine, a time i u razumijevanju razvoja urbanih naselja u bosanskohercegovačkom kontekstu. Динић 1938; Динић 1955; Динић 2003.

¹⁰ Kovačević 1961; Ковачевић-Кojiћ 1978; Kovačević-Kojić 1987, 89–190; Ковачевић-Кojiћ 2007.

¹¹ "...loco dicto Coza..." DAD, Lam. de foris, XIII, 64v (28.9.1439), Kurtović 2022, 596; "...in loco dicto Coç." DAD, Lam. de foris, XVI, 187 (20.4.1443), Kurtović 2022, 673; "...in dicto loco Choze..." DAD, Lam. de foris, XXXIX, 194v-1951 (4.10.1467), Kurtović 2022, 1163. Slični primjeri u: Kurtović 2019.

¹² "...in aliquo horum locorum, videlicet, Coza, Visograd, Boraz, Olouaz..." DAD, Div. Not., XXX, 66 (8.7.1446); Kurtović 2021, 467.

¹³ "...ad mercatum de Coçe..." DAD, Div. Canc., XXX, 65v (30.9.1393). Ovakvih je primjera više u navedenoj seriji Državnog arhiva u Dubrovniku. Up. Kurtović, 2019.

¹⁴ "...mercatum Sticholini..." DAD, Div. Canc., XXXIV, 151 (8.8.1402); Kurtović 2019, 458. i dalje.

¹⁵ "...in forum Choçe", DAD, Div. Canc., XXI, 198 (23.5.1368), Kurtović 2019, 68–69; "...foro Choçe..." DAD, Lam. de foris, I, 7bis (14.8.1372); Kurtović 2022, 169.

¹⁶ "...in Gorasdi ad forum vlachi de Cosaçe..." DAD, Deb. Not., VIII, 169v (1.5.1379), Kurtović, 2017, 22; "...in foro Gorasde..." DAD, Deb. Not., VIII, 172v (13.5.1379), Kurtović 2017, 23; "...ad forum Gorasde voyvode Sandagl..." DAD, Div. Canc., XLII, 46 (14.5.1422), Kurtović 2019, 789; "...in Gorasde ad forum voivode Sandagl..." DAD, Div. Canc., XLII, 206 (9.11.1423); Kurtović 2019, 825.

¹⁷ Ковачевић-Кojiћ 1978, 135. Up. Kurtović 2025, 43–44.

S obzirom na nedosljednost upotrebe ovih termina teško je izvršiti pouzdanu analizu koja bi jasno dala odgovor na pitanja koji su stepen u urbanom smislu zauzimala pojedina gradska naselja. Dubrovčani, u svojim dokumentima, prave razliku između naselja (podgrađa) urbanog i agrarnog karaktera. Urbanizirana naselja nazivaju *varoš* ili *borgo*, dok sela označavaju terminom *villa*.¹⁸ Međutim, i ova klasifikacija nije bez izuzetka. Prijepolje, Goražde, pa čak i Drijeva nazivaju *borgom* iako je već dobro poznato da ta naselja nisu bila podgrađa.¹⁹

Ovakva terminološka neujednačenost otežava precizno određivanje funkcionalnog i urbanog statusa srednjovjekovnih naselja, te zahtijeva opreznu interpretaciju izvora, uz stalno preispitivanje konteksta u kojem su pojedini izrazi korišteni. U pisanim izvorima s područja srednjovjekovne Bosne najčešće se koristi termin *trg* za označavanje mjesta trgovinske razmjene,²⁰ dok toponomastička građa poznaje isključivo naziv *trgovište*.²¹ Ova razlika u terminologiji ukazuje na složenost jezičnih i funkcionalnih aspekata trgovačkih naselja, te zahtijeva pažljivo razmatranje u historiografskom kontekstu.²²

¹⁸ Međutim ni tu nije dosljedna upotreba ovog termina. U jednoj tužbi zbog krađe određene količine tkanina Foča kao mjesto izvršenja navedene pljačke označena je kao villa (*villa de Coza*). Iako je Foča imala urbane karakteristike, upotreba ovog izraza ne označava veličinu naselja, već njegov pravni status, teritorijalnu jedinicu sa lokalnom upravom i sudskom nadležnošću. Takva terminološka praksa bila je uobičajena u dubrovačkim izvorima za mjesta poput Trebinja, Nevesinja ili Gacka. DAD, Lam. de foris, XI, 240v (5.11.1436); Kurtović 2022, 570–571.

¹⁹ Kovachević-Kojić 1978, 137.

²⁰ Kovachević-Kojić 1999, 737–739.

²¹ Pavao Anđelić ističe da se tipologija srednjovjekovnih naselja temelji na djelatnostima stanovništva i pravnom statusu samog mjesta. *Trgovište* se u tom okviru definiše kao naselje u kojem je trgovina osnovna privredna djelatnost, često usko povezana sa zanatstvom. Trgovina se razvija kroz više faza, od povremene razmjene i sajamske trgovine do svakodnevnog poslovanja u stalnim radnjama. Upravo ta posljednja faza utiče na urbanistički razvoj naselja, formiranje otvorenog prostora za sajmove i izgradnju infrastrukture za učesnike: stambenih zgrada, radionica, magacina. Održavanje sajмова zahtijevalo je pravnu dozvolu, što naselju daje poseban status. Termin *trg* u srednjovjekovnim izvorima stoga ne označava isključivo mjesto povremene trgovine, već se koristi i za naselja sa razvijenijom i trajnijom trgovačkom funkcijom, oko kojih se oblikuje specifična društvena i prostorna struktura. Anđelić 1963, 180–182.

²² Kako Desanka Kovačević-Kojić zaključuje, historiografija ne raspolaže čvrsto definiranim kriterijima za tipološku klasifikaciju naselja u srednjovjekovnoj Bosni. U tom kontekstu, termin *trg* obuhvata višeslojno značenje: on se ne odnosi isključivo na mjesto povremene trgovine, već i na prostor sa razvijenom i stalnom trgovačkom funkcijom, te naposljetku na naselje koje se formiralo upravo oko takvog trgovačkog središta. Ova semantička širina pojma *trg* odražava kompleksnost urbanih i ekonomskih struktura tog vremena, gdje se granice između privremenog sajmišta, stalne pijace i urbanog naselja često preklapaju. Kovachević-Kojić 1978, 133–135.

Geografski okvir i historijski kontekst

Reljefno, Gornje Podrinje je pretežno planinsko područje, ispresijecano riječnim dolinama i visoravnima koje su omogućavale formiranje naselja i karavanskih puteva. Posebno se ističu doline rijeka, pritoka Drine: Prače, Govze, Osanice i Bistrice, koje su bile naseljene i povezane sa širim trgovačkim mrežama. Ova oblast izuzetno je bogata šumskim resursima, što je pogodovalo razvoju stočarstva i pčelarstva, dok su plodne kotline omogućavale intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju, naročito uzgoj žitarica. Proizvodi ovih privrednih djelatnosti (koža, vosak i žito), činili su najvažnije izvozne proizvode prema Dubrovniku. Istovremeno, ova oblast je predstavljala značajnu raskrnicu trgovačkih puteva, ne samo za Bosnu, već i za susjedne zemlje. Podrinje, odnosno oblast rijeke Drine, imalo je ključnu ulogu u povezivanju dubrovačkog primorja s unutrašnjosti Balkana, što je stvorilo osnovu za nastanak trgova, lokalnih središta razmjene, koji su postali važan segment domaće privrede. Trgovi nisu služili isključivo za trgovinu s Dubrovnikom, već su predstavljali mjesta gdje su se koncentrisali viškovi poljoprivrednih i stočarskih proizvoda iz šireg područja. Zahvaljujući visokom stepenu razvijenosti stočarstva, pčelarstva i trgovine, Gornje Podrinje se izdvaja kao poseban privredni region, koji je ujedno bio među najrazvijenijima u okviru srednjovjekovne bosanske države.²³

Oblast gornjeg toka rijeke Drine u izvorima je poznata pod nazivom *Drina*,²⁴ ali moguće da se već sredinom XIV stoljeća, kada nalazimo imena ljudi sa ovih prostora koji se na razne načine uključuju u trgovinu sa Dubrovčanima, negdje na tom prostoru nalazio i istoimeni trg. Trg je vremenom iščeznuo ili je možda promijenio ime i nastavio egzistirati među drugim trgovima koji su se vremenom razvili na ovom prostoru.²⁵

²³ Kovačević-Kojić 1981, 110.

²⁴ Već sredinom XII vijeka, u djelu popa Dukljanina, spominje se oblast Drina, za koju se pretpostavlja da je obuhvatala gornji tok istoimene rijeke. Od druge polovine XIV vijeka, ova oblast sve češće se pojavljuje u dubrovačkim arhivskim izvorima, naročito u kontekstu trgovine robljem i odlaska mladih ljudi radi obučavanja u zanatskim vještinama. U jednom dokumentu iz oktobra 1387. godine zabilježen je termin "Drinjanin", koji se može tumačiti kao naziv kojim su se stanovnici te regije sami označavali. Ковачевић-Кочић 1978, 41.

²⁵ Desanka Kovačević-Kojić iznosi pretpostavku da se toponim "Drina" u određenim srednjovjekovnim izvorima odnosi na Foču. Ova hipoteza temelji se, između ostalog, na dokumentu u kojem se spominje Nikola Prodašić s naznakom da je porijeklom "iz Drine", a za kojeg sa sigurnošću možemo potvrditi da je bio trgovac iz Foče. Navedena interpretacija dodatno se potkrepljuje primjerima iz rada iste autorice, kao i analizom osmanskih dokumenta, u kojima se termin "Drina" dosljedno koristi kao oznaka za Foču. Ковачевић-Кочић 1978, 42. Nešto drugačije postavke u: Kurtović 2025, 48–51.

Jedno od brojnih otvorenih pitanja iz historije ove oblasti, koja je predstavljala važan geopolitički i ekonomski prostor, odnosi se na period kada područje Gornjeg Podrinja dolazi pod vlast bosanskih vladara. Prema široko prihvaćenoj tezi, ban Tvrtko I je uspostavio vlast nad ovim krajevima 1373. godine, nakon pada Nikole Altomanovića.²⁶ Ipak, nepostojanje precizne definicije istočnih granica bosanske države ostavlja prostor za različite interpretacije i nagađanja. Postoje indicije da se teritorijalni uticaj bosanskih vladara mogao prostirati sve do Prijepolja i prije navedene 1373. godine. U prilog takvoj mogućnosti govori podatak iz 1367. godine, koji sugerira da je Prijepolje već tada bilo uključeno u sastav bosanske države.²⁷

Gornje Podrinje predstavlja matičnu regiju jedne od najznačajnijih velikaških porodica srednjovjekovne bosanske države – Kosača. Upravo na ovom prostoru nastoji se precizno utvrditi mjesto porijekla ove moćne porodice. Tokom vremena, njihova vlast i politički uticaj znatno su se proširili izvan oblasti Drine, ali su važni posjedi i dalje ostali vezani za ovu oblast.²⁸ Ti posjedi su se djelimično preklapali s teritorijama druge istaknute velikaške porodice – Pavlovića, što je dodatno oblikovalo političku i društvenu dinamiku ovog prostora.²⁹

U administrativnom smislu, Gornje Podrinje je obuhvatalo više župa, među kojima su se isticale Goražde, Pribud, Osanica, Govza, Bistrica i Piva. Ove župe su bile osnovne teritorijalne jedinice, a njihova povezanost s rijekom Drinom omogućavala je intenzivnu trgovinu i komunikaciju s jadranskim gradovima, posebno s Dubrovnikom.³⁰

Zahvaljujući ekonomskoj dinamici i regionalnoj specifičnosti Gornjeg Podrinja, stvoreni su povoljni uslovi za oblikovanje trgova kao urbanih središta. Urbani prostori u srednjem vijeku predstavljali su kompleksne društveno-ekonomske i političke cjeline koje su, osim fizičke strukture, odražavale specifične odnose moći, proizvodnje, razmjene i svakodnevnog života. Za razliku od evropskih gradova, bosanska srednjovjekovna urbana naselja nisu bila velika po broju stanovnika, ali nisu imala ni jasno definisane funkcije i unutrašnju organizaciju. Njihov razvoj bio je uslovljen prirodnim resursima, trgovačkim

²⁶ Ћоровић 1925, 35–36. Ур. Динић 1932.

²⁷ Ријеџ је о уговору о пријевозу соли на одредиште „.Priepole in Bosna..“ DAD, Div. Canc., XXI, 57v (22.6.1367). Kurtović 2019, 57. Ур. Kurtović 2025, 59.

²⁸ Ур: Динић 1940; Ћирковић 1964; Kurtović 2009; Тошић 2002, 243–260.

²⁹ Радонић 1902; Ивић 1907; Nilević 2010, 13–64.

³⁰ Динић 1940, 258; Vego 1957.

putevima, političkom stabilnošću i prisustvom vlastelinskih ili crkvenih centara. Naselja u Gornjem Podrinju formirala su se prvenstveno radi ekonomske koristi, te su s vremenom postala središta proizvodnje i razmjene dobara.

Iako su ova naselja razvijala određene urbane funkcije, zadržavala su izražen agrarni karakter. Posjetioци su uglavnom dolazili iz seoskih sredina, donoseći viškove vlastite proizvodnje, stočarskih i zemljoradničkih proizvoda, uključujući različite vrste hrane, dok su zanatlije nudili alate, odjeću, obuću i druge predmete iz svakodnevne upotrebe. Na taj način se oblikovala kultura specijaliziranog rada, unutar koje se izdvajaju pojedinci koji se profesionalno bave trgovinom, te se za njih može reći da im je to osnovno, ako ne i jedino zanimanje. Međutim, uprkos prisustvu trgovine i zanatstva, karakterističnih za gradska naselja, trгови u Gornjem Podrinju zadržavaju agrarni identitet. Većina stanovništva se, pored specijaliziranih zanimanja karakterističnim za gradske sredine, i dalje bavila poljoprivredom i stočarstvom, a upravo su viškovi njihove primarne djelatnosti činili osnovu lokalne trgovine.

Primjeri trgovačkih središta Gornjeg Podrinja u srednjem vijeku

Gradska naselja u srednjovjekovnoj bosanskoj državi strukturalno nisu bila homogena. Njihov razvoj bio je uslovljen lokalnim resursima, društvenim potrebama i političkim uticajima, što je rezultiralo raznolikom tipologijom urbanih prostora. Analiza njihovih funkcija, prostorne organizacije i privredne dinamike omogućava dublje razumijevanje specifičnosti urbanog razvoja srednjovjekovne Bosne, s naglaskom na regionalne posebnosti Gornjeg Podrinja.

Među najznačajnije trgovačke centre Gornjeg Podrinja ubrajaju se Foča i Goražde, naselja koji su se iz važnih karavanskih stanica postupno razvila u trgove, kako ih susrećemo u pisanim izvorima iz druge polovine XIV stoljeća.³¹ Foča se u pisanim izvorima javlja od 1360. godine kao trg u koji pristižu karavani iz Dubrovnika,³² a dubrovački dokumenti je označavaju kao važnu tačku na

³¹ Iako su naselja Gornjeg Podrinja već dobila svoja historiografska zaokruženja kroz brojne radove i monografije, ovdje se nastoji ukazati na specifične razvojne karakteristike koje su zajedničke većini tih naselja. Budući da nije bilo moguće obuhvatiti sve trgove ove regije, kao reprezentativni primjeri izdvojeni su Foča i Goražde, ne samo zbog svoje veličine i intenziteta, već i dostupnih izvora. Istorijski razvoj ovih gradova obrađivali su brojni autori, među kojima se ističu radovi Bogumila Hrabaka: Hrabak 1997, 17–40; Храбак 1999, te najnoviji rad Esada Kurtovića o Foči: Kurtović, 2025.

³² Kurtović 2025, 42.

trgovačkom putnom pravcu koji se ponekad naziva i *via Coze*,³³ što potvrđuje njen značaj u mreži komunikacija između jadranskog primorja i unutrašnjosti Balkana. Goražde je, poput Foče, izraslo iz karavanske stanice u trgovačko naselje, o čemu svjedoče dokumenti iz kasnog srednjeg vijeka. Prvi pisani tragovi o Goraždu potiču iz 1376. godine, kada je sklopljen ugovora o prijevozu robe iz Dubrovnika u Goražde,³⁴ što ukazuje na njegovu ranu uključenost u trgovačke tokove. Položaj uz rijeku Drinu omogućio je lakši transport robe, ali i razvoj lokalne privrede zasnovane na poljoprivredi, stočarstvu i zanatstvu. Kao mjesto okupljanja stanovnika iz okolnih sela, Goražde je služilo za razmjenu viškova domaće proizvodnje i nabavku potrepština, zadržavajući agrarni karakter, uz istovremeni razvoj urbanih funkcija koje su ga činile prepoznatljivim središtem regionalne razmjene. U okviru razmatranja Goražda kao značajnog urbanog centra srednjovjekovne Bosne, skrećemo pažnju i na njegovu ulogu u političkim i diplomatskim aktivnostima vlasteoske porodice Kosača.³⁵ Njegov značaj potvrđuje i politička uloga u kasnom srednjem vijeku: upravo u Goraždu dubrovački poslanici su, na poziv Vukca Vardića, predstavnika vojvode Sandalja Kosače, pregovarali o kupoprodaji Konavala.³⁶

Karavanska trgovina potaknula je domaće stanovništvo na aktivno uključivanje u trgovačke tokove. Neki od lokalnih trgovaca stekli su i dubrovačko građanstvo, što svjedoči o njihovoj integraciji u šire ekonomske strukture.³⁷ U dubrovačkim izvorima zabilježeno je da se domaći trgovci zadužuju kod Dubrovčana, nominalno u novcu, iako se dug najčešće vraćao isporukom

³³ Kovačević 1961, 159.

³⁴ Ugovor iz 28. marta 1376. godine predstavlja trgovački sporazum između dubrovačkog trgovca i vlaškog ponosnika o prijevozu tri tovara soli iz Dubrovnika u Goražde, gdje će ih predati u ime naručioca, uz dogovorenu naknadu. Istovremeno, predviđena je i izvozna razmjena. Iz Goražda će donijeti tri tovara koža nazad u Dubrovnik, uz precizno definisanu težinu i cijenu po tovaru. Dokument je značajan jer se prvi put u pisanim izvorima spominje Goražde, a s druge strane ovaj dokument svjedoči i o organizovanoj robnoj razmjeni, između primorja i unutrašnjosti, gdje su so i koža bili ključni artikli. DAD, Div. Canc., XXIV, 129 (28.3.1376); Kurtović 2019, 112; up. Ковачевић-Кojiћ 1978, 44.

³⁵ Dodatni podsticaj razvoju ovog trga predstavljala je činjenica da se nalazio u oblasti velikaške porodice Kosača. Najraniji poznati član ove porodice, iz perioda prije nego što je stekla moć i ugled, spominje se u Goraždu 1379. godine, u kontekstu lokalnog sajma: *in Gorasde ad forum Vlachi de Cossaca*. Динић 1940, 156; Kurtović 2009, 30–31.

³⁶ Kurtović 2009, 262.

³⁷ Već od sredine XIV stoljeća, dubrovački kancelarijski spisi bilježe imena osoba sa ovih prostora koje se na različite načine uključuju u trgovinu s Dubrovnikom. Neki među njima, poput Brajana Ozrisalića, već su tada posjedovali dubrovačko građanstvo, što dodatno potvrđuje intenzitet i dubinu trgovačkih veza. Ковачевић-Кojiћ 1978, 42, bilj. 53.

sirovina.³⁸ Najveću potražnju u trgovačkom prometu imale su so i tkanine, dok su riba, ulje te ostali gotovi proizvodi namijenjeni svakodnevnoj upotrebi bili zastupljeni u znatno manjem obimu. Vremenom se izdvaja sloj trgovaca koji se, u skladu sa lokalnim prilikama, mogu smatrati poslovnim ljudima, premda je njihova aktivnost poznata gotovo isključivo kroz kontakte sa Dubrovnikom, dok o njihovoj djelatnosti unutar sredina iz kojih potiču znamo vrlo malo. Uprkos tome, prostorna struktura kako Foče, tako i Goražda, uslovljena prirodnom konfiguracijom terena i potrebama privredne funkcije, svjedoči o njihovoj ulozi kao trgovačkih i komunikacijskih središta, čime se jasno profiliraju kao urbana jezgra Gornjeg Podrinja u kasnom srednjem vijeku.

Na osnovu raspoložive arhivske građe može se zaključiti da je najveća koncentracija domaćih trgovaca u Gornjem Podrinju bila u Foči, gdje su tokom perioda od 1396. do 1453. godine pokazivali najveći stepen trgovačke aktivnosti. Učestalo su se zaduživali u Dubrovniku, udruživali radi lakšeg poslovanja i jamčili jedni za druge, što svjedoči o razvijenim poslovnim vezama i visokom međusobnom povjerenju.³⁹ Sličan obrazac uočava se i u Goraždu, koje se u izvorima javlja nešto kasnije, ali se profilira kao naselje s vrlo aktivnim domaćim trgovcima.⁴⁰ Poslujući na istim principima, oni su se posebno angažirali u izvozu voska, kože, crvca, olova i srebra, dok su uvozili tkanine. Posebno mjesto u njihovoj trgovini zauzima žito,⁴¹ a važnost prometa solju potvrđuje podatak da su se u Goraždu formirale zasebne cijene za taj proizvod.⁴²

Dubrovčani su pokazivali veliki interes za Foču, a neki su u ovom naselju boravili duže vrijeme, što dodatno potvrđuje njen značaj u trgovačkoj mreži. Zahvaljujući izuzetno povoljnom geografskom položaju, smještenom uz rijeku

³⁸ Voje 1976, 91–92, 105–107.

³⁹ Ковачевић-Кojiћ 1978, 88–89, 177–179, 181, 189.

⁴⁰ Ковачевић-Кojiћ 1978, 90.

⁴¹ Nakon dolaska Osmanlija, na ovom mjestu formira se žitni trg, iz kojeg se žito izvozilo prema jadranskoj obali. Ova funkcija potvrđuje kontinuitet trgovačke važnosti lokaliteta u novim političkim okolnostima. Ковачевић-Кojiћ 1978, 90.

⁴² Ugovor iz 1398. godine, u kojem se navodi da će Vlah, ukoliko ne dođe po dogovorenu količinu soli u Goražde, biti dužan platiti dubrovačkom partneru "quantum in Gorasdio velebit sal", oslikava pravnu preciznost i ekonomsku pragmatičnost srednjovjekovnih trgovačkih odnosa. Ova formulacija znači da će naknada biti obračunata prema vrijednosti soli u Goraždu, odnosno prema lokalnoj tržišnoj cijeni. Time se potvrđuje da je Goražde imalo funkciju referentnog trgovačkog mjesta, s prepoznatljivim cjenovnim standardima. Takvi ugovori svjedoče o razvijenoj pravnoj kulturi u trgovini, kao i o povjerenju koje su trgovci imali u lokalne trgove kao centre ekonomske stabilnosti. DAD, Div. Canc., XXXII, 180 (179.1398). Ур. Ковачевић-Кojiћ 1978, 91.

Drinu, te prirodnim uslovima pogodnim za razvoj privrednih aktivnosti, Foča je tokom srednjeg vijeka prošla kroz značajnu transformaciju, te je od karavanske stanice postala dinamičan trgovački centar sa kolonijom dubrovačkih trgovaca. Za razliku od Foče, Dubrovčani se ne zadržavaju u Goraždu. Sudske parnice obavljaju se u Foči, što dodatno potvrđuje status Foče kao svojevrsnog pravnog i administrativnog središta.⁴³

Za razliku od Foče i Goražda, koji su tokom srednjovjekovnog perioda uspješno nadrasli lokalne okvire i razvili se u značajne trgovačke centre integrisane u širu mrežu razmjene dobara, pojedini trgovci u Gornjem Podrinju imalu su znatno kraći historijski životni vijek. Njihova uloga bila je epizodna: pojavili su se, djelovali intenzivno kroz ograničeni vremenski period, a potom doživjeli stagnaciju ili postupno gubljenje trgovačke funkcije, integrirajući se u strukturu ruralnih naselja čije je stanovništvo ostalo dominantno agrarno orijentisano. Primjer takvog naselja jeste Ustikolina, koja se u izvorima prvi put spominje 1392. godine.⁴⁴

Na osnovu dostupnih podataka pretpostavlja se da je primarna trgovinska aktivnost na ovom trgu bila vezana uz razmjenu soli, što je u skladu sa općim obrascima trgovine u srednjovjekovnoj Bosni. Iako se u izvorima spominje relativno kratko, u razdoblju između 1398. i 1406. godine profilirala se kao aktivno trgovište koje su redovno posjećivali dubrovački karavani,⁴⁵ uz učešće domaćih trgovaca. Zabilježeni iznosi zaduživanja kod dubrovačkih partnera bili su skromni, a prezime Obardić pojavljuje se najčešće, što može upućivati na nešto izraženiju trgovačku ulogu ove porodice.⁴⁶

⁴³ Ковачевић-Кojiћ 1978, 108, 163.

⁴⁴ Dana 27. juna 1392. godine sklopljen je ugovor o zaduživanju između dubrovačkog trgovca Petra Saračića i Bogavca Klapčića iz Ustikoline. Kao njegov punomoćnik nastupa Vukoje Pribilović, u dokumentu označen kao *nepos* (unuk) Okruglog iz Ustikoline, koji u ime Bogavca preuzima obavezu da Saračića isplati 43 zlatna dukata i 14 groša u roku od dva mjeseca. Zaduzenje je vezano za konkretno trgovačko putovanje, uz mogućnost dodatnih troškova. Ovaj dokument predstavlja najraniji poznati pisani spomen Ustikoline u historijskim izvorima, čime se koriguje dosadašnje mišljenje u historiografiji prema kojem se Ustikolina prvi put spominje 1394. godine. Zahvaljujem kolegi Nedimu Rabiću na ukazivanju na ovaj raniji izvor iz 1392. godine. DAD, Deb. Not., X, 151v (29.6.1392); Kurtović 2017, 32.

⁴⁵ Najveći broj sačuvanih dokumenata odnosi se na prijevoz soli i tkanina iz Dubrovnika, koje su potom preprodavane u Ustikolini. U znatno manjem broju ugovora spominje se promet druge robe, poput ulja, dok se među predmetima trgovine bilježe i tovarne životinje, što dodatno potvrđuje funkciju Ustikoline kao lokalnog trgovačkog čvorišta. Rabić 2025.

⁴⁶ Prema sačuvanim arhivskim izvorima, Tvrdiša Obradović se izdvaja kao najaktivniji trgovac iz Ustikoline, čije se ime najčešće pojavljuje u dokumentima koji svjedoče o njegovom intenzivnom učešću u regionalnim trgovačkim tokovima. Njegova prisutnost u izvorima ukazuje na stabilnu i razvijenu trgovačku poziciju, te na značaj Ustikoline kao dijela šire mreže urbanih naselja uključenih u promet robe. Ковачевић-Кojiћ, 1978, 91.

Strateški položaj Ustikoline, na ušću rječice Koline u rijeku Drinu, uz ključni tranzitni pravac, predstavljala je stratešku prednost koja je vjerovatno bila glavni razlog prisustva dubrovačkih trgovaca. Međutim, iako izvori potvrđuju postojanje dubrovačkih predstavnika i sudija za rješavanje trgovačkih sporova, ti podaci nisu dovoljni da bi se sa sigurnošću tvrdilo da je u Ustikolini postojala formalizirana dubrovačka kolonija.⁴⁷

Iako trgovina u Ustikolini nije u potpunosti zamrla, broj vijesti o trgovačkim aktivnostima naglo se smanjuje, što ukazuje na slabljenje njegove ekonomske uloge. Položaj između dva razvijenija trgovačka centra, Foče i Goražda, predstavljao je ključnu prostornu i funkcionalnu prepreku daljem razvoju, jer je blizina konkurentskih središta integrisanih u širu mrežu razmjene ograničila mogućnosti Ustikoline da se profilira kao samostalno i dugoročno održivo tržište. Dodatni teret nosio je politički kontekst. Naselje je pripadalo posjedu Pavlovića,⁴⁸ okruženo teritorijama moćne porodice Kosača, što je stvaralo izolaciju i ograničavalo ekonomske tokove. Nakon smrti Radoslava Pavlovića 1441. godine Ustikolina je prešla pod vlast Kosača,⁴⁹ ali je već tada pokazivala znakove stagnacije. Njen razvoj bio je usporen kombinacijom prostorne marginalizacije, političke izolacije i konkurencije susjednih trgova.⁵⁰

⁴⁷ U junu 1399. godine, za potrebe rješavanja izvjesnog pravnog spora, imenovani su konzul i dvojica sudija, što svjedoči o institucionalizovanom pristupu pravnim pitanjima u dubrovačkom kontekstu. Ковачевић-Кojiћ 1978, 91.

⁴⁸ Iako se već ranije pretpostavljalo da Ustikolina pripada političkoj sferi uticaja Pavla Radenovića, prvi konkretan arhivski dokaz za to donosi dokument od 8. augusta 1402. godine, u kojem se navodi da se velika karavana soli upućuje ka "mercatum Sticholini, comitis Pauli, parcium Bosne", što nedvosmisleno potvrđuje da je Ustikolina tada bila pod upravom Pavla Radenovića. DAD, Div. Canc., XXXIV, 151 (8.8.1402); Kurtović, 2019, 458. Dodatni dokaz o kontinuitetu vlasti nad ovim prostorom pruža zapis iz 31. augusta 1427. godine, u kojem se Radič Obradović iz Ustikoline navodi kao čovjek Radoslava Pavlovića. DAD, Deb. Not., XIV, 140 (31.8.1427); Kurtović 2017, 115.

⁴⁹ Ковачевић-Кojiћ 1978, 92.

⁵⁰ Iako se trg Ustikolina u historiografiji često prikazuje kao marginalan u odnosu na razvijenije centre poput Foče i Goražda, te se smatra da upravo zbog njihove blizine trg nije uspio da se održi duže vrijeme, osmanski izvori nude nešto drugačiju sliku. Istina je da su pred kraj bosanske samostalnosti trgovački odnosi Ustikoline sa Dubrovnikom oslabili, te da Ustikolina nije uspjela zadržati regionalni značaj. Međutim, već u prvom osmanskom popisu iz 1468/1469. godine evidentirani su prihodi od tržišne takse, što potvrđuje kontinuitet trgovačke aktivnosti. U tom periodu, Ustikolina je klasificirana kao kasaba, a njen pazar bio je pod neposrednom upravom osmanskih vlasti, uključujući hercegovačkog sandžakbega. Promjene u organizaciji sedmičnog pazarnog dana, poput zahtjeva fočanskog kadije da se pazar premjesti sa subote na petak, dodatno potvrđuju institucionalnu brigu o funkcionalnosti lokalne trgovine i njenoj integraciji u osmanski administrativni sistem. Hodžić 2020, 287–305.

Sasvim je izvjesno da su se trgovi poput Foče, Goražda ili Ustikoline razvijali godinama prije nego što se njihovo ime pojavilo u pisanim izvorima. Činjenica da su u prvom spomenu nekih od ovih mjesta označeni kao trgovi, te da njihovi trgovci već tada ostvaruju značajne kontakte sa dubrovačkim partnerima, svjedoči o prethodnom razvoju trgovačkih funkcija i lokalne ekonomske dinamike. Takvi primjeri potvrđuju da pisani izvori često kasne za stvarnim procesima urbanizacije i ekonomskog oblikovanja prostora.

Za razliku od rudarskih centara, trgove Gornjeg Podrinja obilježava dominacija domaćih trgovaca, koji su, iako sa skromnim kapitalom, činili okosnicu lokalne privrede. Trgovci, često sitni feudalci, poput Obrada Nartičića iz Foče,⁵¹ održavali su stabilnu razmjenu dobara unutar regionalnih mreža, dok se uz trgovinu postupno razvijalo i zanatstvo. Potrebe stanovništva za odjećom, obućom, ukrasima i drugim svakodnevnim artiklima nadilazile su mogućnosti domaće kućne radinosti, pa su se navedeni proizvodi uvozili, prvenstveno iz Dubrovnika. Osim robe, u ove krajeve dolazili su i dubrovačke zanatlije, najčešće zlatari i podstrigači sukna, motivisani lokalnom potražnjom.⁵² Istovremeno, izvori bilježe i djelatnost domaćih majstora (kovača, tulara, krojača) čija se proizvodnja, iako još uvijek u začetku, počela odvajati od seoske radinosti. Potrošačka baza ostajala je skromna i lokalno usmjerena, a prisustvo zanatlija u urbanim jezgrima rijetko.⁵³

Uvozni artikli, među kojima dominira so, dodatno potvrđuju stočarski karakter regije, budući da je bila ključna za prehranu stoke i očuvanje stočarskih proizvoda, dok niska kupovna moć potrošača svjedoči o ograničenom tržišnom kapacitetu. Agrarni karakter naselja ogleda se i u prostornom rasporedu stambenih jedinica, često udaljenih i okruženih obradivim zemljištem. Takva organizacija prostora ukazuje na prisustvo poljoprivredne proizvodnje unutar urbanih cjelina, što je karakteristično za naselja s izraženim ruralnim komponentama. Nasuprot tome, u samim centrima naselja, gdje se koncentrisala trgovinska aktivnost, kuće su bile zbijenije, a svakodnevna razmjena dobara odvijala se na

⁵¹ Ковачевић-Кочић 1978, 235.

⁵² Ковачевић 1959, 292.

⁵³ Prezime Zlatarević, zabilježeno u Goraždu tokom prve polovine XV stoljeća, svjedoči o prisustvu domaćih zlatara u ovom području. Štitarski zanat ostavio je svoj trag u prezimenu Tularić. Ogrija Tularić iz Foče najvjerojatnije je bio sin majstora koji je izrađivao tulara, torbice za strijele. Među srebreničkim zlatarima koji su djelovali i izvan lokalne sredine ističe se Stjepan Stojsalić, zabilježen i u Foči. Pisani izvori bilježe i krojača Vladana Radojevića, koji je također živio i radio u Foči. Ковачевић 1959, 292; Ковачевић-Кочић 1978, 210, 215.

jasno definisanim prostorima. Upravo u tim jezgrima nalazile su se karavanske stanice i svratišta, ključna infrastruktura za prihvat trgovaca i njihovih karavana. Ova prostorna diferencijacija između perifernih agrarnih zona i trgovačkih središta svjedoči o složenoj funkcionalnoj strukturi bosanskih srednjovjekovnih naselja, u kojima su se ruralni i urbani elementi međusobno prožimali.

Trgovi Gornjeg Podrinja, pripadaju tipu tzv. otvorenog trga, lišenog fortifikacijskih struktura, što se može smatrati prepoznatljivim urbanističkim konceptom pojedinih srednjovjekovnih naselja. Njihova prostorna konfiguracija ukazuje na trg otvorenog karaktera, oslonjenog prvenstveno na saobraćajnu povezanost i funkciju trgovinskog razmjenskog čvorišta. U neposrednoj blizini ovih naselja nalaze se fortifikacijski objekti, za koje se pretpostavlja da su naknadno podignuti upravo sa ciljem zaštite ovih važnih trgovačkih lokacija i kontrole pristupa ključnim komunikacijskim pravcima.⁵⁴ Na području današnje Istočne Bosne potvrđeno je postojanje većeg broja utvrđenih mjesta. Iako neka od njih nisu imala karakter stalnog naselja, njihova prisutnost svjedoči o strateškoj i komunikacijskoj važnosti ovog prostora u srednjem vijeku. Oblast je bila ispresijecana posjedima velikaških porodica Pavlovića i Kosača, čije su političke i ekonomske ambicije rezultirale izgradnjom više utvrđenih gradova.⁵⁵ Uz njih su se formirala podgrađa koja zajedno sa fortifikacijama čine jedinstvenu urbanu cjelinu. Podgrađa su se razvijala na sličnim osnovama kao i trgovi, kao mjesta razmjene, zanatstva i karavanske komunikacije, dok je prisutnost feudalnih dvorova imalo sekundarni značaj u odnosu na ekonomsku funkciju naselja. Međutim, u poređenju sa otvorenim trgovima, broj domaćih trgovaca u ovim utvrđenim naseljima znatno je manji. Ona su i dalje, prije svega, bili administrativni centri, a zatim karavanske stanice. Izuzetak u ovom obrascu predstavlja Višegrad, odnosno njegovo podgrađe Podvišegrad koje je pokazivalo znakove intenzivnije učešće domaćih trgovaca u ekonomskim tokovima.⁵⁶ U manjoj mjeri, slične karakteristike bilježi i Podborač. Ova naselja svjedoče o složenosti urbanih formacija Gornjeg Podrinja, gdje se prostorni razvoj odvijao u sjeni vlastelinskih interesa, ali uz povremene iskorake ka funkcionalnoj razmjeni i lokalnoj ekonomiji.

⁵⁴ Ковачевић-Кojiћ 1978, 90.

⁵⁵ Među brojnim utvrđenjima koja su činila okosnicu vlasti Kosača ističu se Soko na sastavu Pive i Tare, Samobor u blizini Goražda, Kukanj na Čehotini, Tođevac, Jeleč u dolini rječice Govze, Novi pod Goraždem, te Vratar u Sutjesci. Kovačević-Kojić 1981, 110.

⁵⁶ Duranović 2018.

Prostorna organizacija i urbani elementi trgova Gornjeg Podrinja

Na prostoru koji je bio predmet našeg interesovanja identificirano je nekoliko različitih skupina urbanih struktura, a to su gradovi-utvrde, podgrađa i trgovi. Svaka od ovih skupina imala je različite urbane forme, odnosno fizičke karakteristike, a upravo su te urbane forme ili, bolje reći, oblici ključni aspekti života stanovnika pojedinih naselja s obzirom na to da utiču na svaki dio njihovog života, od načina na koji rade i provode dan do načina na koji spavaju.

Pod pojmom "urbani prostori", u savremenoj historiografiji vrlo prisutnim, podrazumijevamo prostore koji su rezultat ljudskog djelovanja i sposobnosti da se prirodni pejzaž prilagodi, odnosno pretvori u mjesta pogodna za život većeg ili manjeg broja ljudi.⁵⁷ U historiografiji srednjeg vijeka, pojam urbanog prostora ne podrazumijeva isključivo fizičku strukturu grada – zidine, ulice, trgove – već se prvenstveno definira kroz funkcionalne, društvene i pravne karakteristike naselja. Grad se u tom kontekstu ne određuje samo arhitektonskim elementima, već kao prostor u kojem se odvijaju specijalizovane aktivnosti poput trgovine, zanatstva, uprave i duhovnog života, odnosno gdje postoji određeni stepen pravne autonomije i društvene diferencijacije.⁵⁸ Dakle, urbanitet srednjeg vijeka je prije svega funkcionalna kategorija. Naselje se smatra urbanim ako ima stalno tržište, pravnu samoupravu i specijalizovano stanovništvo, koje se ne bavi isključivo agrarnim djelatnostima.⁵⁹ Ovakva definicija omogućava šire razumijevanje urbanih procesa, posebno u perifernim regijama koje nisu imale

⁵⁷ U srednjem vijeku urbani prostor nije imao isto značenje kao u antičkom ili modernom dobu. Shvatao se prije svega kao čvorište društvenih, ekonomskih i političkih tokova, mjesto gdje se prelamaju različite funkcije zajednice i gdje gradovi postaju ključni čvorovi u mreži jedne zemlje ili naroda. Ovakvo shvatanje, kako se ističe u relevantnoj literaturi, otvara prostor za poređenje sa savremenim diskursom urbanih arhitekata, koji naglašavaju da je pitanje šta zapravo čini urbani prostor i na koji način ga treba oblikovati jedno od temeljnih društvenih pitanja. To podrazumijeva ne samo prostornu organizaciju, već i upravljanje, održavanje, sigurnost, te potrebu da se istovremeno osigura funkcionalnost i estetska privlačnost. Classen 2009, 2.

O značaju i složenosti urbanog prostora i njegovih formi svjedoči veliki broj naučnih radova posvećenih ovoj temi, u navedenom zborniku može se naći i pregled starije literature relevantne za ovu problematiku.

⁵⁸ István Petrovics analizira gradove srednjovjekovne Ugarske kao funkcionalne urbane prostore, bez obzira na njihov formalni pravni status. Na primjeru grada Pécsa, autor pokazuje da gradovi pod crkvenom upravom, iako bez klasične samouprave, mogu biti dinamični centri trgovine, kulture i društvene koegzistencije. Petrovics ističe da su srednjovjekovni gradovi bili prostori ekonomske specijalizacije, kulturne razmjene i multietničke koegzistencije, što ih čini urbanim ne zbog zidina ili titula, već zbog funkcije koju su obavljali u društvu. Petrovics 2011, 4–26.

⁵⁹ Kubinyi 1990, 41–58.

klasične gradske karakteristike. Upravo ta definicija omogućava širu primjenu pojma urbaniteta na naselja koja su se razvijala izvan formalnih okvira, poput trgova u Gornjem Podrinju.

Ovakav pristup omogućava šire razumijevanje urbanizacije u srednjovjekovnoj Bosni, gdje se urbani prostor ne mora nužno poistovjećivati s gradom u klasičnom smislu, već se može prepoznati i u trgovačkim i duhovnim centrima koji su oblikovali društvenu i ekonomsku dinamiku regije. U kontekstu srednjovjekovne Bosne, mnogi prostori koji su imali urbane funkcije nisu nužno bili gradovi u formalnom smislu. Trgovi u Gornjem Podrinju predstavljaju upravo takve alternativne modele urbanog razvoja, naselja koja su se organski razvijala duž karavanskih pravaca, bez planske gradnje i bez zidina, ali sa jasno izraženom ekonomskom ulogom. Organski razvoj u ovom kontekstu označava spontano formiranje naselja vođeno lokalnim potrebama, geografskim pogodnostima i društvenim procesima, a ne političkom odlukom ili strateškom gradnjom. Iako nisu imali formalni status gradova, njihova funkcionalna uloga, trgovina, duhovnost i komunikacija, čini ih urbanim prostorima po srednjovjekovnim kriterijima.⁶⁰

Vladarske privilegije koje su dobivali gradovi širom srednjovjekovne Evrope, nisu bili potpuna nepoznanica u Bosni. Postoji diplomatska građa koja svjedoči o izvjesnim privilegijama pojedinim gradovima. Iako je to dokaz da su srednjovjekovni bosanski gradovi posjedovali određeni stepen, barem u pisanoj formi zasvjedočenih privilegija, ne znamo o kojim se konkretno privilegijama radilo.⁶¹ Evropski gradovi posjedovali su i gradske pečate što je pokazatelj njihove administrativne slobode. Kada je riječ o bosanskim srednjovjekovnim gradovima,

⁶⁰ Mađarski historičar István Feld dao je značajan doprinos razumijevanju srednjovjekovnog urbaniteta u srednjoj Evropi. Feld naglašava da se gradovi moraju posmatrati kao prostori društvene interakcije i ekonomske specijalizacije, gdje se odvija razmjena dobara, ideja i moći. Posebno ukazuje na važnost trgovačkih privilegija i pravne samouprave kao ključnih elemenata koji razlikuju urbane prostore od ruralnih naselja. Feld 1998.

⁶¹ Već od XIII stoljeća vladari širom Evrope počeli su uviđati ekonomski i društveni potencijal gradova, te su im dodjeljivali različite povlastice koje su obuhvatale određeni stepen gradske samouprave, oslobođanje od pojedinih poreza, slobodu kretanja, kao i pravo raspolaganja vlastitom imovinom i nasljedstvom, isl. Na taj način vladari su istovremeno učvršćivali svoju političku kontrolu i osiguravali dodatne prihode, čime su gradovi postajali važni saveznici u održavanju kraljevske moći i financiranju vojnih pohoda. Bosanski kraljevi Stjepan Dabiša, Ostoja, Tvrtko II i Stjepan Ostojić, u svojim poveljama spominju određene privilegije koje su uživali pojedini bosanski gradovi, no sadržaj tih povlastica ostaje nedovoljno poznat zbog oskudnosti podataka u sačuvanim dokumentima. Стојановић 1929, 172-173, 424, 503, 558.

jedino za Srebrenicu možemo tvrditi da je posjedovala svoj pečat, koji se spominje 1430. godine.⁶²

Pravo na održavanje sajмова u srednjem vijeku predstavljalo je privilegiju koju su vladari dodjeljivali pojedinim naseljima, čime su ona sticala poseban status u trgovačkoj mreži. Iako za područje Bosne ne postoje direktni dokumentarni dokazi o dodjeli takvih privilegija, analogije sa susjednim zemljama, gdje su takvi akti sačuvani, pružaju osnovu za pretpostavku da je slična praksa postojala i u bosanskom kontekstu. Ova pretpostavka dodatno dobija na težini kada se uzme u obzir način na koji su bosanski vladari koristili svoja regalna prava nad trgovinom, što uključuje kontrolu nad prometom robe, ubiranje carina i dodjelu povlastica.

Gornje Podrinje kao prostor gdje su se ispreplitali posjedi Kosača i Pavlovića bilo je mjesto gdje su se privilegije Dubrovčana konkretno provodile. Trgovačke karavane koje su dolazile iz Dubrovnika koristile su rute koje su prolazile ovim područjem i zadržavale se u pojedinim trgovima, a sigurnost i pravna zaštita na tim putevima bila je osigurana poveljama kako bosanskih vladara tako i lokalne vlastele. Naime, Dubrovčani su u cijeloj Bosni, pa i u Gornjem Podrinju, uživali niz privilegija koje su im garantovane putem rečenih povelja. To su u osnovi pravni dokumenti koji potvrđuju slobodu trgovine, sigurnost karavana i oslobođanje od dodatnih carina, te svjedoče o visokom stepenu političke i ekonomske integracije između bosanske vlastele i jadranskih trgovačkih centara.⁶³

Upravna struktura trgovačkih naselja, s knezom na čelu, kao i dokumentovana lična sloboda trgovaca i zanatlija, svjedoče o razvijenim oblicima lokalne

⁶² Ковачевић-Кojiћ 1978, 248.

⁶³ U dugogodišnjim odnosima između bosanske srednjovjekovne države i Dubrovačke Republike razvijena je kompleksna mreža diplomatskih i trgovačkih veza, potvrđena brojnim poveljama i pismima koje su izdavali kako bosanski vladara, tako i istaknuti velikaša. Kao primjer izdvajamo jednu od takvih povelja izdatu 1461. godine od strane hercega Stjepana Vukčića Kosače, kojom se u suštini potvrđuju ranije dodijeljene trgovačke povlastice dubrovačkim trgovcima na njegovim posjedima. Povelja svjedoči o visokom stepenu povjerenja i institucionalizacije trgovinskih odnosa, što se jasno iščitava iz formulacije kojom herceg garantuje slobodu kretanja i trgovine: "I dali smo vjeru i riječ našu gospodsku za ljubav i prijateljstvo mnogodostojnoga kneza odabranoga i vlastele dubrovačke, svim slugama i trgovcima dubrovačkim – da dolaze i prolaze slobodno bez sumnje preko našeg rusaga svojim karavanima, i sa drugom robom, bez svake sumnje i nezakonite smetnje od nas i naših slugu". Стојановић 1934, 63–73.

Sličan pravni okvir pruža i povelja kneza Pavla Radenovića iz 1397. godine, u kojoj se on priznaje za "brata i građanina" Dubrovačke Republike, uz garanciju slobodnog kretanja dubrovačkih trgovaca: "I zapisaše mene kneza Pavla Radinovića za svoega brata i građanina, da mogu trgovci vaši hoditi po mojim zemljama slobodno." Стојановић 1929, 250.

samouprave i ekonomskog života.⁶⁴ Takvi elementi ukazuju na postojanje institucionalnih okvira koji su omogućavali organizaciju sajmova i regulaciju trgovinskih aktivnosti, čak i u odsustvu formalnih povelja. Stoga se može zaključiti da su trgovi u Bosni, iako možda bez eksplicitno sačuvanih dokumenata o sajamskim privilegijama, funkcionisali u skladu s općim srednjovjekovnim normama koje su vladale u širem evropskom kontekstu.

Iz navedenih razloga, prostorna organizacija trgovačkih naselja u Gornjem Podrinju mora se sagledavati kroz prizmu njihovog spontanog razvoja, koji se uklapa u širi okvir prirodnih urbanih formi. Naime, prirodni urbani oblik se razvija bez centralnog plana, kao rezultat postepene izgradnje i vrlo malo planiranja, za razliku od planiranih urbanih oblika koji se razvijaju na osnovu unaprijed utvrđenog plana, odnosno definiranog urbanističkog koncepta. Kada je riječ o naseljima na području Gornjeg Podrinja možemo govoriti samo o prirodnim urbanim formama. Dakle, urbana struktura srednjovjekovnih trgova u Gornjem Podrinju bila je veoma različita jer je najveći dio njih nastajao i razvijao se prema potrebama, spontano i kroz više desetljeća. To je razlog zašto je većina njih imala nepravilnu mrežu ulica, koje u osnovi čine urbanu infrastrukturu zajedno sa prostorom na kojem se odvijala trgovina. U tom kontekstu, trgovi Gornjeg Podrinja predstavljaju alternativni model urbanog razvoja, oblik urbanizacije koji se razlikuje od planski građenih gradova sa zidinama i administrativnim strukturama. Umjesto da budu rezultat političke odluke ili rudarske eksploatacije, ova naselja su se organski razvijala, što znači da su nastajala spontano, vođena lokalnim ekonomskim potrebama, geografskim pogodnostima i društvenim procesima. Takav razvoj nije bio unaprijed projektovan, već se oblikovao kroz svakodnevnu praksu trgovine, kretanja ljudi i duhovne aktivnosti.

Iako trgovi u Gornjem Podrinju nisu posjedovali stepen urbanizacije karakterističan za gradove u Dalmaciji ili Dubrovniku, razvijali su funkcionalnu infrastrukturu prilagođenu karavanskoj trgovini i lokalnim potrebama. Smješteni uz glavne drumove, ovi trgovi su raspolagali otvorenim prostorima za trgovinu, gdje se trgovalo robom poput soli, kože, voska, mliječnih proizvoda i tkanina. Izvori koji se odnose na stambenu arhitekturu srednjovjekovnih trgova više su nego skromni, što otežava preciznu rekonstrukciju izgleda i funkcije pojedinačnih objekata. Ono što se ipak može razabrati iz dostupnih podataka jeste da je izgled kuća u velikoj mjeri zavisio od društvenog statusa i zanimanja vlasnika.

⁶⁴ Kovačević-Kojić 1971, 333–345.

Trgovačke kuće su vrlo često imale dvostruku funkciju, služile su istovremeno kao stambeni prostori i kao mjesta za obavljanje trgovine, dok su kuće zanatlija bile organizovane kao radionice, prilagođene proizvodnim potrebama. Takve trgovačke i zanatske radnje koje su se nalazile u sklopu kuća također su dio urbanog razvoja ovih krajeva.⁶⁵

Dugotrajnije prisustvo dubrovačkih trgovaca na pojedinim trgovištima nerijetko je podrazumijevalo i sticanje nepokretne imovine. U gotovo svim značajnijim centrima gdje su se zadržavali duže vrijeme, Dubrovčani su podizali vlastite kuće, koje su služile ne samo kao stambeni prostori, već i kao skladišta robe, mjesta poslovnih transakcija i simboli prisutnosti dubrovačke komune. Jedan od rijetko dokumentovanih primjera jeste kuća Radača Vidnića u Foči, koja se u izvorima spominje kao mjesto gdje je došlo do pljačke određene trgovačke robe, što dodatno potvrđuje njenu funkciju u okviru lokalne trgovačke infrastrukture.⁶⁶

⁶⁵ Dvostruka funkcija kuće bila je uobičajena u srednjovjekovnim balkanskim gradovima, gdje su trgovci i zanatlije često obavljali poslovne aktivnosti u vlastitim domovima. Latinski izraz *domus habitationis ipsius Jacobi in Coça*, koji se pojavljuje u jednoj žalbi, može nam poslužiti kao dobar primjer. Navedeni izraz gotovo sigurno označava privatnu kuću Jakova u Foči. Iako termin *domus* može nositi šire značenje, u ovom kontekstu postoje snažni indikatori da se radi o ličnom posjedu koji je istovremeno služio i kao stambeni prostor i kao mjesto za privremeno skladištenje robe. Doslovni prijevod "kuća stanovanja samog Jakova" jasno upućuje na privatni karakter objekta, a ne na javnu ili poslovnu zgradu. Prisustvo platna, kao trgovačke robe, u kući ne isključuje njen stambeni karakter, već potvrđuje da se roba mogla skladištiti u okviru domaćinstva, naročito u odsustvu posebne radnje. Dodatni dokaz pruža činjenica da osoba imena Pavao, označen kao *fantus* (sluga), dostavlja robu direktno u Jakovljevu kuću, što ukazuje na internu isporuku unutar privatnog prostora. U srednjovjekovnoj Bosni, posebne zgrade koje su služile trgovačkom i putničkom prometu, a koje su u cjelini imale poslovni karakter, također su nazivane *domus*, i funkcionalno su podsjećale na kasnije osmanske hanove. One su služile za smještaj putnika i skladištenje robe, ali se jasno razlikuju od stalnih radnji, koje su bile isključivo namijenjene trgovini i u Bosni poznate pod nazivom *stacum*. Upravo ta terminološka razlika dodatno potvrđuje da se Jakovljeva kuća ne može tumačiti kao javni poslovni objekt, već kao privatni prostor s višestrukom funkcijom. Incident s Blažem, koji se dogodio upravo u toj kući, dodatno potvrđuje da je ona bila i mjesto stanovanja i skladištenja, prostor u kojem su se svakodnevno preplitali privatni život i poslovna aktivnost. DAD, Lam. de foris, XVI, 267v (20.71443); Kurtović 2022, 678.

⁶⁶ Kuća Radača Vidnića spominje se u dokumentu iz 5. novembra 1425. godine, u kontekstu pljačke u kojoj je otuđena veća količina tkanine. Radač se pojavljuje i u drugim dokumentima, bilo kao optuženi ili kao svjedok u različitim pravnim postupcima, što odražava njegovu aktivnu prisutnost u lokalnim trgovačkim i pravnim tokovima. U navedenom dokumentu navodi se i kuća Pribića Ostojića, u kojoj su ukradeni proso, papar i mažuran, što dodatno ukazuje na raznovrsnost trgovačke robe. DAD, Lam. de foris, VI, 171 (5.11.1425); Kurtović 2022, 38; Up. Ковачевић-Кojiћ 1978, 266. Sličan slučaj zabilježen je i u djelimično sačuvanoj tužbi od 12. novembra 1436. godine, gdje se spominje kuća Dragobrata Radišića, što svjedoči o kontinuitetu evidentiranja privatnih prostora u kontekstu pravnih sporova i o važnosti domaćinstava kao mjesta skladištenja i razmjene robe. DAD, Lam. de foris, XI, 249 (12.11.1436); Kurtović 2022, 572.

Kretanje trgovaca između dubrovačkog zaleđa i primorja predstavljalo je prirodan i dinamičan proces unutar srednjovjekovnih trgovačkih tokova. Bosanski trgovci su nerijetko sticali dubrovačko građanstvo, što im je omogućavalo pristup imovinskim pravima, uključujući i posjedovanje nekretnina unutar dubrovačkih gradskih zidina. Na osnovu nekoliko dokumentovanih primjera može se zaključiti da su pojedini stanovnici Gornjeg Podrinja posjedovali kuće u Dubrovniku, čime se potvrđuje njihova integracija u gradski ekonomski i pravni sistem.

Jedan od ilustrativnih primjera povezanosti imovinskih i trgovačkih interesa odnosi se na braću Radiča i Radivoja Milovčića, koji su testamentom naslijedili kuću u Dubrovniku od svog srodnika Miltina Pribojevića.⁶⁷ Iako je bila davana u zakup, njome su i dalje upravljali članovi iste porodice.⁶⁸ Prihodi ostvareni od zakupa korišteni su za podmirivanje trgovačkih dugovanja, što ukazuje na funkcionalnu integraciju privatne imovine u šire poslovne angažmane.⁶⁹ Posebno je značajno da se ista kuća i u prvim godinama osmanske vlasti nalazila u vlasništvu potomaka Milovčića, dok iz istog dokumenta saznajemo i njeno tačnu lokaciju.⁷⁰ Ovaj primjer potvrđuje kontinuitet vlasničkih odnosa i trgovačke funkcije nekretnine uprkos promjeni političkog konteksta.⁷¹

Kuće koje su pripadale dubrovačkim trgovcima bolje su dokumentovane zahvaljujući bogatijim izvorima, te se u naseljima u kojima su se nalazile redovno ističu kao reprezentativniji objekti. Ipak, i oni su se morali prilagođavati lokalnim prostornim i društvenim okolnostima, slično kao i domaći trgovci, čije su kuće često uključivale zemljišne parcele i bašte, što ukazuje na spoj stambene, ekonomske i proizvodne funkcije u okviru jedinstvenog prostornog sklopa.

U ranim fazama razvoja trgovine, razmjena dobara se odvijala prvenstveno na otvorenim trgovima i unutar privatnih kuća, gdje su domaći ali i strani trgovci nudili robu u improviziranim uslovima. Međutim, s porastom intenziteta lokalne trgovine i sve većom potrebom za uređenijim prometom robe, dolazi do pojave

⁶⁷ DAD, Test. Not., IX, 61 (5.4.1404); Kurtović 2016, 26–27.

⁶⁸ DAD, Div. Canc., XL, 139v (21.3.1415); Kurtović 2019, 679.

⁶⁹ Prema notarskom zapisu iz oktobra 1429. godine, Milovčići su zakup kuće ustupili Antoniju Butkoviću kao naknadu za prethodno odobreni zajam, čime se potvrđuje prisustvo razvijenih kreditno-imovinskih odnosa. DAD, Deb. Not., XIV, 340 (5.10.1429); Kurtović 2017, 137.

⁷⁰ Tako, 1489. godine, Mustafa-beg Milivojević, sin Milivoja Mihočevića i tadašnji hercegovački sandžakbeg, zajedno s Dragunom Radivojevićem iz Foče, naplaćuje zakupninu od Radoslava Ivkovića, koji je u tom trenutku stanovao u spomenutoj kući koja se nalazila "...in Ragusio in via illorum de Latina..." DAD, Div. Not., LXIX, 47 (13.4.1489); Kurtović 2021, 900–901.

⁷¹ Kurtović 2016, 26–28. Up. Zilić 2023, 41–86; Zilić 2024, 33–62.

specijaliziranih prostorija i objekata namijenjenih isključivo trgovačkoj djelatnosti. Trgovačke radnje, koje se javljaju kao zasebne arhitektonske jedinice, postaju sve prisutnije u većim gradskim naseljima, gdje se formira čitava mreža takvih objekata u službi komercijalne infrastrukture.⁷² Ipak, njihova pojava nije bila ograničena samo na urbane centre. Zabilježena su svjedočanstva o postojanju trgovačkih prostorija i u manjim naseljima, poput Cernice, što ukazuje na širenje trgovačkih praksi i u perifernim sredinama. Ova transformacija od povremenih i privatnih mjesta razmjene ka institucionaliziranim i prostorno definisanim trgovačkim jedinicama predstavlja važan indikator ekonomskog razvoja i urbanizacije srednjovjekovnog prostora.⁷³

Smještaj kuća i trgovačkih radnji unutar naselja bio je neposredno vezan uz mrežu ulica, koje su činile osnovnu prostornu matricu trgovačkih centara. Ulice su bile vrlo uske i nepopločane, bez kanalizacije i vodovoda,⁷⁴ ali su uprkos skromnoj infrastrukturi predstavljale ključne komunikacijske pravce i nosioce svakodnevnog života. U samom centru trga, kuće su bile gusto raspoređene duž glavnih sokaka, što svjedoči o intenzitetu trgovačkih aktivnosti i prostornoj koncentraciji ekonomskih funkcija. Vodotoci su se često koristili kao odlagališta smeća. To je razlog čestih bolesti i epidemija, ali i požara. U ljeto 1453. godine, dubrovačkim trgovcima bilo je onemogućeno kretanje prema oblastima Foče i Goražda, koje su u tadašnjim izvorima označene kao "nezdrave".⁷⁵ Premda dostupni podaci ne preciziraju prirodu zdravstvenih problema, iz konteksta se može pretpostaviti da je riječ o pojavi zarazne bolesti, vjerovatno epidemijskog karaktera, koja je izazvala zabrinutost i dovela do privremenih mjera ograničenja kretanja. Ovakva praksa svjedoči o postojanju svijesti o javnom zdravlju i potrebi za zaštitom trgovačkih interesa u uslovima zdravstvene nesigurnosti. Iako izvorna potvrda nedostaje, postoje indikacije da se srednjovjekovni trg Goražde nije nalazio na mjestu današnjeg grada, već u neposrednoj blizini

⁷² Srebrenica predstavlja izuzetak u kontekstu srednjovjekovne bosanske države, kao jedan od rijetkih gradova čiji se urbani izgled može barem djelimično rekonstruisati zahvaljujući sačuvanim pisanim izvorima. Arhivski podaci omogućavaju uvid u prostornu organizaciju naselja, raspored kuća i radnji duž ulica, te opšti karakter urbanog tkiva. Na osnovu tih saznanja, moguće je, makar okvirno, pretpostaviti da su dijelovi grada povezani s trgovinom imali slične funkcionalne i prostorne karakteristike kao trgovu u Gornjem Podrinju, za koje direktni izvori, nažalost, izostaju. Ковачевић-Кочић 2007, 207.

⁷³ Ковачевић-Кочић 1978, 269.

⁷⁴ Jedinu bosanski grad za koji se zna da je imao neku vrstu kanalizacione mreže bila je Srebrenica. Ковачевић-Кочић 1978, 274.

⁷⁵ DAD, Lett. di Lev., XIV, 122-122v (19.71453). Ур. Ђирковић 1964, 202; Ковачевић-Кочић 2007, 220.

crkve sv. Georgija u Donjoj Sopotnici. Prema nekim predajama, naselje je u potpunosti izgorjelo još prije dolaska Osmanlija, koji će kasnije ostaviti snažan pečat na njegov daljnji razvoj. Nakon požara, trg je obnovljen i premješten nešto uzvodnije, gdje se formira nova urbana jezgra.⁷⁶

U mjestima gdje se odvijao intenzivan trgovački promet, pa čak i u manjim naseljima smještenim uz glavne saobraćajnice, poput naselja u Gornjem Podrinju, podizana su svratišta namijenjena putnicima. Riječ je o objektima koji su služili kao kuće ili stanovi za odmor i noćenje, prvenstveno trgovaca, te za smještaj njihovih konja i robe.⁷⁷ Iako podataka o svratištima u otvorenim trgovima Gornjeg Podrinja nema u izobilju, dostupni izvori omogućavaju zaključak da su takvi objekti postojali, te da je njihovo održavanje predstavljalo zanimanje pojedinih stanovnika, u drugim gradovima poznato pod nazivom *stanar*.⁷⁸ Pretpostavlja se da su ova svratišta, odnosno konačišta, činila kompleks drvenih zgrada sa štalama za konje i odajama za odlaganje bisaga i trgovačke robe. O njihovoj veličini ne može se govoriti sa sigurnošću. Moguće je da su u domaćinstvima lokalnog stanovništva povremeno primani tek dva do tri putnika, dok su objekti izgrađeni isključivo za tu namjenu mogli primiti nešto veći broj korisnika.⁷⁹

U okviru trgovačkog spora između dubrovačkih trgovaca Grgura Grubačevića i Dimitra Bistića protiv Božina (Bosina) Pribojevića, Foča i Goražde se pojavljuju kao ključne tačke na karavanskoj ruti koja je povezivala Dubrovnik s unutrašnjošću Balkana, uključujući teritorije pod vlašću srpskog despota. Grubačević je sa svojim saputnicima i jednom karavanom od sedam tovara robe

⁷⁶ Mazalić 1940, 42; Ковачевић-Кojiћ 1978, 103.

⁷⁷ U srednjovjekovnim latinskim izvorima, za objekte namijenjene smještaju putnika i trgovaca koriste se različiti termini, među kojima se najčešće ističu *hospitium* i *alberga*. Pojam *hospitium* (u bosanskom kontekstu često preveden kao "hospicij") označava gostinjsku kuću, odnosno mjesto gdje se putnicima pruža smještaj, hrana i osnovna njega. Ovaj izraz se u pravilu vezuje za objekte pod upravom crkvenih institucija, bratovština ili lokalnih zajednica, te nosi humanitarnu i ponekad sakralnu dimenziju. Nasuprot tome, *alberga* se koristi u trgovačkom kontekstu i označava svratište ili karavansku stanicu namijenjenu prvenstveno trgovcima i karavanama. U dubrovačkim kancelarijskim zapisima iz XIV i XV stoljeća, *alberga* se javlja kao funkcionalni objekt u zaleđu, poput trgova u Gornjem Podrinju, gdje je služila za smještaj, skladištenje robe i obavljanje trgovačkih poslova. Dok *hospitium* reflektuje tradiciju gostoprimstva u širem društvenom smislu, *alberga* je izrazito utilitarna i vezana uz infrastrukturu karavanske trgovine. U kasnijem, osmanskom periodu, funkcije *alberge* preuzimaju hanovi i karavan-saraji, dok se pojam *hospitium* povlači iz svakodnevnog upotrebe, ostajući prisutan uglavnom u crkvenim i humanitarnim kontekstima. Hospicij. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/hospicij> Pristup ostvaren: 3.11.2025. Ковачевић-Кojiћ 1999, 696.

⁷⁸ Лиречек 1959, 419–420.

⁷⁹ Ковачевић-Кojiћ 1978, 271.

krenuo iz Dubrovnika da bi nakon četiri dana stgli u Bileću, gdje su im se pridružili Pribojević i njegovi saputnici sa karavanom koji je brojao ukupno deset tovara robe, te zajedno nastavljaju put. Ova etapa puta bila je obilježena lošim vremenskim uslovima i potrebom za sigurnošću, zbog čega su bili primorani tražiti prenoćita u Gackom i na Čemernom u različitim svratištima. Ponovo su se sreli u Foči i odatle krenuli zajedno prema Goraždu, koje se pojavljuje kao razvijena karavanska stanica sa infrastrukturom pogodnom za smještaj trgovaca i njihove robe. U dokumentu se eksplicitno navode dva različita konačišta u Goraždu u koje su se karavane smjestile. Božin Pribojević "fo allo albergo alogato com li soy panni a Radochna Radouzich", dok su "altri de quella karauana tutti a un altro albergo", što potvrđuje postojanje organizovanih svratišta kao dijela urbane strukture trga Goražde. Ovaj podatak ima posebnu vrijednost, budući da su direktni izvori o smještajnim kapacitetima u srednjovjekovnim bosanskim trgovištima izuzetno rijetki. Nadalje, zabilježen je i boravak tokom božićnih praznika, što svjedoči o trajanju i društvenoj dinamici trgovačkih zadržavanja.⁸⁰ U Goraždu se vrši razmjena informacija, dogovaraju dalji pravci kretanja, te se organizuje zajednički najam konja, što dodatno potvrđuje njegovu logističku važnost. U širem kontekstu dokumenta, koji uključuje pravne postupke, svjedočenja i žalbene procese pred dubrovačkim konzulatima, jasno se vidi da su Foča i Goražde bili integrisani u dubrovačku trgovačku mrežu, ne samo kao geografske tačke, već kao aktivni čvorovi komunikacije, razmjene i pravne interakcije. Njihovo prisustvo u ovom sporu potvrđuje da su sredinom XV stoljeća igrali značajnu ulogu u regionalnoj ekonomiji i pravnoj praksi povezanoj s karavanskom trgovinom.

Analiza dokumenta koji sadrži tužbu dubrovačkog vlastelina protiv Radoja Vinarića iz Goražda zbog krađe konja otvara pitanje značenja formulacije *hospitatus erat in domo Radoe Vinarich*, kojom se označava da je određena osoba boravila kao gost u kući Radoja Vinarića.⁸¹ Ova naizgled jednostavna oznaka

⁸⁰ Navedeni podaci samo su dio znatno većeg dokumenta u kojem je opisano dalje putovanje navedenih karavana, kao i razlog spora između Grubačevića i Bistića s jedne strane, te Božina Pribojevića s druge. Spor je završen presudom u korist tužitelja. DAD, Div. Not., XXIX, 196v (5.2.1446); Kurtović, Peco 2021, 458–459.

⁸¹ U dokumentima dubrovačke kancelarije zabilježen je pravni spor između Stefana Crijevića i Radoje Vinarića iz Goražda. Vinarić je 1449. godine nasilno oduzeo konja Crijeviću, pravdajući svoj postupak prethodnim dogovorom s dubrovačkim vlastelinom Orsatom, koji mu je ostao dužan. Kako bi povratio konja, Crijević je bio primoran isplatiti Vinariću osam dukata. Spor je obnovljen 1462. godine pred dubrovačkim vlastima. Izjave svjedoka dodatno su rasvijetlile okolnosti slučaja, potvrđujući da su u trenutku kada je

boravka nosi višeslojne pravne i društvene implikacije, koje su u srednjovjekovnom kontekstu bile jasno prepoznatljive. Status *hospitatus* podrazumijevao je privremeni smještaj, ali i određeni stepen povjerenja, prijateljstva ili savezništva između domaćina i gosta. U pravnom smislu, domaćin je imao moralnu i društvenu obavezu da štiti gosta od vanjskih prijetnji, uključujući nasilje, krađu ili pravne nepravde, dok je napad na gosta istovremeno predstavljao i narušavanje časti domaćina. Domaćin nije smio nanijeti štetu gostu, niti ga izložiti opasnosti, pa čak ni u slučaju prekršaja gosta nije smio postupati protiv njega dok je boravio pod njegovim krovom. Gostoprimstvo se temeljilo na reciprocitetu i časti, pri čemu je odbijanje da se primi gost moglo biti shvaćeno kao znak neprijateljstva. U trgovačkim i diplomatskim krugovima, *hospitatus* je često označavao političku bliskost i pripadnost istoj mreži interesa. U kontekstu analiziranog dokumenta, činjenica da su dubrovački plemići *ser Andreas* i *ser Nikola* boravili u kući Radoja Vinarića bila je ključna za razumijevanja odnosa gost – domaćin. Naime, Radoje je tvrdio da nije otuđio njihove konje upravo zato što su mu bili prijatelji i gosti, čime se poziva na društvenu normu zaštite gosta i moralnu obavezu da ih poštedi. Biti *hospitatus* u srednjem vijeku značilo je više od pukog boravka. To je bio status povjerenja, zaštite i društvene časti, čije kršenje nije imalo samo moralne, već i pravne posljedice.⁸²

U kontekstu prethodno iznesenog, važno je praviti jasnu razliku između konačišta i gostionica. Gostionice su služile isključivo za kraći predah i konzumaciju pića, bez mogućnosti noćenja, a njima su upravljali *gostioničari*.⁸³ Nasuprot tome, svratišta su nudila smještaj i bila pod upravom pojedinaca različitih zanimanja i društvenih staleža. U ugovorima o prijevozu robe spominju se kuće koje su pripadale *patarenima*, vlasteli, pa čak i kraljevskom dvoru, a koje su služile istoj svrsi. Za hercega Stjepana, primjerice, vezuje se jedna takva kuća u Tjentištu.⁸⁴ Ovi podaci potvrđuju da su trgovci raspolagali raznovrsnim ugostiteljskim

Crijević potraživao konja, u Vinarićevoj kući boravili drugi dubrovački vlastelini kao gosti. Iz tih svjedočenja vidi se Vinarićevo pohvalno držanje kao domaćina, koji je štitio svoje goste i njihovu imovinu. Ipak, na kraju je presudom Radoje Vinarić bio obavezan na poravnanje štete, uz mogućnost da naknadu potražuje iz Orsatove imovine. DAD, Lam. de foris, XXII, 286v-288 (3.12.1449); Kurtović 2022, 817-819.

⁸² Čučković 1968-1969, 393-409.

⁸³ Postoji više potvrđenih primjera o postojanju gostionica u većim gradskim naseljima širom srednjovjekovne bosanske države. Međutim, kada je riječ o njihovoj djelatnosti na trgovima u Gornjem Podrinju, dostupni podaci su oskudni, te se o njihovoj funkciji može govoriti tek na osnovu pretpostavki i analogija s razvijenijim urbanim sredinama. Up. Ковачевић-Кojiћ 1978, 271; Ковачевић-Кojiћ 2007, 208.

⁸⁴ DAD, Lam. de foris, XXX, 25v (18.1.1457); Kurtović 2022, 945-946; Up. Ковачевић-Кojiћ 1978, 270; Isaković 2013, 364.

objektima, od gostionica do prenoćišta, a u administrativnom smislu i carinarnicama. U tom kontekstu, posebno se ističe Sandaljev trg u Goraždu, koji se u izvorima često spominje i koji može ukazivati na postojanje carinske stanice pod upravom vojvode Sandalja Hranića. Iako za to ne postoje direktni dokumentarni dokazi, poznato je da je njegov nasljednik, herceg Stjepan, naplaćivao carinu u neposrednoj blizini Goražda, čime se dodatno potvrđuje strateški značaj ovog naselja u trgovačkoj mreži srednjovjekovne Bosne. U bosanskim srednjovjekovnim naseljima, radi naplate carina i regulisanja trgovinske razmjene, podizane su posebne zgrade namijenjene carinarnicama. Njihova izgradnja bila je usko vezana uz promet robe, njeno označavanje i kontrolu kvaliteta, kao i fiskalnu naplatu.⁸⁵

Vrlo je vjerovatno da je centralni dio gradskih naselja, uključujući i trgove, istovremeno funkcionisao kao javni prostor u kojem se odvijao društveni život: od religijskih svečanosti i zabava do javnih kažnjavanja i okupljanja. Osim što stranci dolaze u bosanske krajeve radi trgovine i drugih poslova, i domaće stanovništvo, posebno ono uključeno u trgovačke aktivnosti, pokazuje zavidan stepen mobilnosti.⁸⁶ Trgovci se kreću između trgova unutar države, prateći dinamiku sajmova, promjene u potražnji i razvoj trgovačkih mreža. Takva prostorna fleksibilnost ne implicira nužno trajno napuštanje matičnog mjesta, već ukazuje na sposobnost prilagođavanja i strateško pozicioniranje u okviru povoljnih okolnosti. Kada je riječ o destinacijama izvan granica bosanske države, najčešće se upućuju prema Dubrovniku, koji je u to vrijeme za bosanske trgovce predstavljao ključnu mediteransku luku i trgovačko središte.

Međutim, trgovačka mreža domaćih ljudi nije bila ograničena samo na najbliže gradove. Zabilježen je slučaj trgovca iz Goražda koji, zajedno sa svojim kompanjonom iz Usore, putuje sve do Lombardije, što svjedoči o širini trgovačkih ambicija i povezanosti bosanskih trgovaca s razvijenim evropskim tržištima.⁸⁷ Još jedan zanimljiv slučaj mobilnosti domaćih trgovaca jeste onaj Fočaka

⁸⁵ Postojanje zgrada carinarnica u srednjovjekovnoj Bosni zasvjedočeno je u pisanim izvorima za Drijeve, Borač i Srebrenicu. Iako za trgove u Gornjem Podrinju nemamo direktnih arhivskih potvrda, s obzirom na njihov intenzivan promet i ključnu ulogu u trgovačkoj vezi s Dubrovnikom, sa velikom sigurnošću možemo pretpostaviti da su i tamo postojale slične carinske ustanove. Ковачевић-Кojiћ 1978, 269.

⁸⁶ Desanka Kovačević-Kojić, potvrđujući dinamičnost trgovačkih kretanja unutar regionalne mreže, navodi primjere trgovaca iz Foče koji su se premještali: Tvrdiša Mirkušković od 1440. godine djeluje u Goraždu, a Božidar Radmilović i Radivoj Vukojević prelaze u Praču. Slično, Radoslav Sorčić iz Ustikoline dolazi u Foču. Ковачевић-Кojiћ 1978, 188.

⁸⁷ DAD, Div. Canc., XXXVII, 209 (4.5.1409); Kurtović 2019, 600–601.

koji se, istina dosta kasnije, zatekao u Veneciji.⁸⁸ Ovakvi primjeri potvrđuju da su bosanski trgovci aktivno sudjelovali u međunarodnim trgovačkim tokovima, te da su njihova poslovna putovanja obuhvatala i najvažnije trgovačke centre tadašnje Evrope.

Zbog nedostatka planske izgradnje, ali ponajviše uslijed ograničenog broja stanovnika, bosanski gradovi nikada nisu dostigli arhitektonski sjaj i urbanu kompleksnost srednjovjekovnih evropskih metropola koje su se počele razvijati najmanje jedno stoljeće prije.⁸⁹ Područje uz gornji tok rijeke Drine karakteriše izuzetno velik broj urbanih naselja s malim brojem stanovnika, raspoređenih gusto i često bez jasne prostorne organizacije. Naselja koja su vremenom stekla status trga počela su razvijati određene prostorne i funkcionalne osobenosti. Potreba za zaštitom uticala je na grupisanje kuća oko postojećih utvrđenja, dok su u slučajevima gdje tvrđava nije postojala, pristupali njenoj naknadnoj izgradnji podizanjem kula stražara, osmatračnica i drugih obrambenih struktura.⁹⁰

Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države omogućio je značajan prosperitet stanovništva koje se dotad pretežno bavilo zemljoradnjom i stočarstvom. Ekonomski uspon pozitivno je uticao i na demografske tokove, pri čemu se može pretpostaviti da je broj stanovnika, naročito u urbanim sredinama, bilježio uzlaznu putanju. U prvoj polovini XV stoljeća zabilježen je nagli porast gradskog stanovništva širom bosanske države, što je u direktnoj vezi s razvojem trgovačkih mreža i rastućom potražnjom za robom i uslugama.

Na osnovu raspoloživih izvora teško je precizno odrediti veličinu pojedinih trgova, budući da su podaci fragmentarni i često posredni. Ipak, trgovci u kojima je postojala dubrovačka kolonija nalaze se u nešto povoljnijem položaju za istraživanje, jer količina dostupne dokumentacije omogućava jasniju rekonstrukciju urbanog pejzaža i društvene dinamike naselja. Na osnovu ranih osmanskih izvora moguće je iznijeti pretpostavke prema kojima je u većim trgovačkim centrima, poput Foče i Goražda, živjelo oko 800 stanovnika, a možda i nešto više.⁹¹

⁸⁸ DAD, Div. Not., LXVII, 36 (14.11.1486); Kurtović, Peco 2021, 870.

⁸⁹ U područjima sjeverno od Alpa, gradovi se od X stoljeća razvijaju kao nova urbana središta, bez direktne veze s antičkom tradicijom. Njihova osnovna funkcija bila je trgovačka, ali su istovremeno postajali važni centri političke i društvene moći, privlačeći trgovce i doseljenike. Tokom XIII stoljeća dolazi do izuzetno intenzivnog urbanog razvoja, pri čemu broj gradova u srednjoj Evropi dostiže historijski vrhunac. Nikada prije ni poslije taj prostor nije imao toliko urbanih naselja. Schulze 2012, 26.

⁹⁰ Ковачевић-Кojiћ 1978, 342.

⁹¹ Aličić 2008. Up. Ковачевић-Кojiћ 1978, 226-228.

Dolaskom Osmanlija na ove prostore došlo je do promjene društvenih i institucionalnih okvira u kojima su se ova naselja nastavila razvijati. Većina trgova prošla je kroz određene društvene transformacije, ali je zadržala kontinuitet egzistencije i nastavila da se razvija u skladu s novim administrativnim i ekonomskim okolnostima.

Zaključak

Karavanski putevi Gornjeg Podrinja pokazali su se kao ključni faktori u procesu urbanizacije regije, jer su omogućili nastanak i razvoj trgovačkih naselja koja su prerasla u važne ekonomske i kulturne centre. Njihova uloga u povezivanju unutrašnjosti Bosne s jadranskim obalama i širim balkanskim prostorom potvrđuje da se radi o dinamičnim komunikacijskim čvorištima, čiji značaj nadilazi puku funkciju prometnih trasa.

Uzduž jedne od najvažnijih prometnica u Gornjem Podrinju formirao se niz trgova koji su, prema kriterijima starije historiografije, često svrstavani u kategoriju predurbanih naselja. Međutim, s obzirom na njihove prostorne, ekonomske i društvene karakteristike, opravdano ih je sagledavati kao urbane prostore. Riječ je o naseljima otvorenog tipa, bez fortifikacijskih struktura poput zidina i bedema, čime se približavaju tipu podgrađa koji je također imao značajnu ulogu u urbanom razvoju.

Karavanska trgovina, u kojoj su Dubrovčani imali istaknutu ulogu, bila je presudna za nastanak i ekspanziju ovih trgova. Većina njih razvila se iz karavanskih stanica, što potvrđuje njihovu funkciju u mreži regionalne i međunarodne razmjene. Iako su dostupni izvori fragmentarni i jednostrani, najčešće pružaju perspektivu dubrovačkih trgovaca, oni omogućavaju rekonstrukciju osnovnih kontura društvenog života unutar tih naselja. Egzaktni podaci o postojanju javnih ustanova poput carinarnica, gostionica i prenoćišta svjedoče o intenzivnom prometu ljudi i robe, dok trgovačke radnje, često integrirane u stambene objekte domaćeg stanovništva, potvrđuju prisutnost urbanih elemenata i složenosti funkcija koje su ta naselja obavljala.

Otvorenost prema vanjskim utjecajima, naročito iz Dubrovnika i italijanskih gradova, oblikovala je kulturne obrasce i svakodnevni život lokalnog stanovništva, čime su trgovi postali mjesta susreta različitih tradicija i inovacija. Uprkos promjenama koje je donijela osmanska vlast, većina ovih naselja nastavila je

postojati i prilagođavati se novim okolnostima, potvrđujući kontinuitet urbanog razvoja.

Stoga se može zaključiti da su trgovi Gornjeg Podrinja, nastali uz karavanske puteve, predstavljali prirodan oblik urbanizacije, spontano razvijan tokom stoljeća. Iako nemonumentalni po izgledu, oni su bili vitalni centri razmjene i komunikacije, čiji značaj ostaje nezaobilazan u razumijevanju historijskog procesa urbanizacije ovog prostora.

Summary

Markets and the level of urbanization in the Gornje Podrinje region during the Middle Ages

The caravan routes traversing the Gornje Podrinje region were far more than mere physical corridors of communication; they functioned as dynamic spaces of urbanization and hubs of economic and cultural exchange, facilitating the emergence and growth of market settlements. Their strategic role in linking the Bosnian interior with the Adriatic coast and the broader Balkan area renders them essential for understanding the processes of functional urbanization in the region. Along one of the most significant transit arteries in Gornje Podrinje, a series of markets developed that, although traditionally classified by earlier historiography as proto-urban settlements, exhibit spatial, economic, and social features that justify their recognition as urban spaces. These were open-type settlements, lacking fortifications such as walls and ramparts, and closely resembled suburban forms that played a notable role in urban development. Caravan trade - dominated by merchants from Dubrovnik - was instrumental in the formation and expansion of these markets. Most originated as caravan stations, underscoring their function within regional and international exchange networks. Despite the fragmentary and one-sided nature of available sources, which predominantly reflect the perspective of Ragusan traders, it is nonetheless possible to reconstruct the basic contours of social life within these settlements. Concrete evidence of public institutions such as customs houses, inns, and lodging facilities attests to the intensity of human and goods traffic, as well as the complexity of functions these settlements performed. Commercial establishments, often integrated into the residential structures of the local population, further affirm the presence of urban elements.

Trade opened these areas to external influences, primarily from Dubrovnik and Italian cities. The impact of Western European culture manifested in various aspects of daily life - from architecture and housing styles to clothing and artisanal production. In this context, the role of foreign craftsmen and the growing number of local artisans was particularly significant, contributing to increased imports of textiles and other luxury goods for the needs of the local populace. These processes unfolded organically over decades and even centuries, constituting a natural form of urbanization. Though lacking monumental features,

these markets were vibrant centers of exchange, whose spatial configuration evolved along major communication routes and the Drina River, in accordance with the demands of caravan traffic. With the arrival of the Ottomans, social and political conditions shifted, yet most of these markets did not disappear. On the contrary, they underwent transformations, adapted to new circumstances, and continued to exist - affirming the continuity of urban development in the Gornje Podrinje region.

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

Neobjavljeni izvori:

Državni arhiv u Dubrovniku (DAD):

- Debita Notariae (Deb. Not.)
- Diversa Cancellariae (Div. Canc.)
- Diversa Notariae (Div. Not.)
- Lamenta de foris (Lam. de foris)
- Lettera di Levante (Lett. di Lev.)
- Reformationes (Ref.)
- Testamenta Notariae (Test. Not.)

Objavljeni izvori:

- Aličić, S. A. 2008. *Sumarni popis sandžaka iz 1468/69. godine*. Mostar: Islamski kulturni centar.
- Kurtović, E. 2017. *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne I/1-2 (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365-1521)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Kurtović, E. 2019. *Arhivska građa za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga kancelarije Državnog arhiva u Dubrovniku 1341-1526) 1-3*. Sarajevo: Institut za historiju – JU Historijski arhiv.
- Kurtović, E, Peco, A. 2021. *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga notarijata Državnog arhiva u Dubrovniku 1370-1529) 1-3*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Historijski arhiv.
- Kurtović, E. 2022. *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga tužbi Državnog arhiva u Dubrovniku: Lamenta de foris I-L, 1370-1483), 1-3*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju.
- Стојановић, Љ. 1929. *Старе српске повеље и писма*, књига I/1, Београд – Сремски Карловци: Српска краљевска академија.
- Стојановић, Љ. 1934. *Старе српске повеље и писма I/2*, Београд – Сремски Карловци: Српска краљевска академија.

LITERATURA

- Anđelić, P. 1963. Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni. *Glasnik Zemaljskog Muzeja* 16: 179–194.
- Anđelić, P. 1973. *Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo.
- Anđelić, P. 1980. Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnatovićima) kod Visokog. *Glasnik Zemaljskog Muzeja* 34: 183–247.
- Classen, A. 2009. "Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age: Historical, Mental, Cultural, and Social Economic Investigations." In: *Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age (Fundamentals of Medieval and Early Modern Culture)*. Albrecht Classen and Marilyn Sandidge (ed). Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Čučković, V. 1969. Parnica sa Radojem Vinarićem podanikom hercega Stjepana vođena pred dubrovačkim sudom. *Godišnjak Pravnog fakulteta XVI–XVII*: 393–409.
- Ћирковић, С. 1964. *Стефан Вукчић Косача и његово доба*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Ћоровић, В. 1925. *Краљ Твртко I Котроманић*. Београд: Српска краљевска академија.
- Динић, М. Ј. 1932. *О Николи Алтомановићу*. Посебна издања, књ. ХС, Друштвени и историјски списи, књ. 40, Београд: Народна штампарија.
- Динић, М. 1938. *Трг Дријева и околина усредњем веку*. Годишњица Николе Чупића 80, књ. XLVII: 109–147.
- Динић, М. 1940. *Земље Херцеге Светог Саве*. Београд.
- Динић, М. 1955. *За историју рударства усредњевековној Србији и Босни*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Динић, М. Ј. 2003. "Дубровачка средњовековна караванска трговина." У: *Из српске историје средњег века, 687–710*, Београд: Equilibrium.
- Duranović, E. 2018. Iz historije Višegrada u srednjem vijeku. *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* 5: 135–172.
- Feld, I. 1998. "A középkori város fogalma és funkciói." U: *Várostörténeti tanulmányok*. Budapest.
- Hodžić, M. 2020. Pazar Ustikolina i sedmični pazarni dan u 16. stoljeću. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 69: 287–305.

- Hospicij. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/hospicij> Pristup ostvaren: 3. 11. 2025.
- Hrabak, B. 1997. Goražde od XIV do XVI veka. *Jugoslovenski istorijski časopisa* XXX/2: 17–40.
- Храбак, Б. 1999. *Фоча до краја XVIII века*, Београд.
- Ивић, А. 1907. *Радослав Павловић, велики војвода босански*, *Letopis Matice srpske*: 245–246, Novi Sad.
- Isaković, S. 2013. Тјентиште у средњем вијеку. *Godišnjak BZK Preporod* XIII: 349–372.
- Jireček, J. 1951. *Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Јиречек, К. 1959. "Стањанин." У: *Зборник Константина Јиречека*. 419–420. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Ковачевић, Д. 1959. Прилог проучавању занатства у средњовјековној Босни. *Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине* 10: 279–295.
- Kovačević, D. 1961. *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*. Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine.
- Kovačević-Kojić, D. 1971. О knezovima u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne. *Radovi Filozofskog fakulteta* 6: 333–345.
- Ковачевић-Кojiћ, Д. 1978. *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево: Веселин Маслеша.
- Kovačević-Kojić, D. 1981. Arhivsko-istorijska istraživanja Gornjeg Podrinja. *Naše starine* 14–15: 109–114.
- Kovačević-Kojić, D. 1987. "Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države." У: *Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, I, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, 89–190. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Ковачевић-Кojiћ, Д. 1999. "Стан." У: *Лексикон српског средњег века*. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић (ур.), 696. Београд: Knowledge.
- Ковачевић-Кojiћ, Д. 1999. "Трг." У: *Лексикон српског средњег века*. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић (ур.), 737–739. Београд: Knowledge.
- Ковачевић-Кojiћ, Д. 2007. *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*. Београд: Историјски институт.

- Kreševljaković, H. 1920. Štamparije u Bosni i Hercegovini za turskog vremena (1529–1878). *Građa za povijest književnosti Hrvatske* 9: 1–41.
- Kubinyi, A. 1990. A magyarországi városhálózat XIV–XV. századi fejlődésének néhány kérdése. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 19: 41–58.
- Kurtović, E. 2009. *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Kurtović, E. 2016. Utvičići iz Foče (bosansko ili dubrovačko porijeklo?). *Prilozi* 45: 13–39.
- Kurtović, E. 2025. "Foča u kasnom srednjem vijeku." U: *Foča – identitet u historijskoj perspektivi: zbornik radova* Mesud Šadinlija (ur), 35–102, Sarajevo: Bošnjački institut.
- Mazalić, Đ. 1940. Hercegova crkva kod Goražda i okolne starine. *Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine* LIII: 29–42.
- Nilević, B. 2010. Posljednji Pavlovići – Bosna sredinom XV stoljeća. *Historijska trganja* 5: 13–64.
- Pejanović, Đ. 1952. *Štamparije u Bosni i Hercegovini (1529–1951)*, Sarajevo: Svjetlost.
- Petrovics, I. 2011. The Cities and Towns of Medieval Hungary as Economic and Cultural Centres and Places of Coexistence. The Case of Pécs. *Colloquia* 18: 5–26.
- Радонић, Ј. 1902. О кнезу Павлу Раденовићу. *Letopis Matice srpske* 212, Novi Sad.
- Rabić, N. 2025. Ustikolina kao primjer urbaniteta kratkotrajnih trgova u Bosni u srednjem vijeku, 1–16. – rukopis.
- Schulze, H. 2012. *Kratka njemačka povijest*. Zagreb – Sarajevo: Srednja Europa – University press.
- Шкриванић, Г. 1974. *Путеву усредњовековној Србији*. Београд: Новинско-издавачко предузеће "Туристичка штампа".
- Тошић, Ђ. 2002. Родоначелник племена Косача – војвода Влатко Вуковић. *Српска проза данас. Косаче – оснивачи Херцеговине (Зборник радова)*, СПКД Просвјета Билећа, СПКД Просвјета Гацко, Фонд 'Владимир и Светозар Ћоровић' Београд, Билећа – Гацко – Београд, 243–260.
- Vego, M. 1957. *Naselja bosanske srednjovjekovne države*. Sarajevo: Svjetlost.

- Voje, I. 1976. *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Zilić, A. 2023. Mustafa-beg Milivojević na funkciji hercegovačkog sandžak-bega. *Prilozi* 52: 41–86.
- Zilić, A. 2024. Sandžak-beg Valone Mustafa-beg Milivojević. *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* 11: 33–62.